מדע והשכל
כרך ב (תשפ״ו), עמ׳ 81–129
ISSN: 3007-8458 (print); 3007-8466 (online)

לאה בורנשטיין־מקובצקי

מאבקי כוח וזהות בקהילת איסטנבול בתקופת הטנזימאט: הרקע ותוצאות הדחתו של החכם באשי יעקב אביגדור

רקע: התמורות בהנהגת המילֶת היהודי בתקופת הרפורמות

בתקופת הרפורמות (1839–1876) העניקה האימפריה העות׳מאנית זכויות אזרחיות חשובות למילת היהודי, ובשנת 1865 אף אושרה החוקה של המילת היהודי.[1] בתקופה זו הוקמו לראשונה באיסטנבול מוסדות חינוך יהודיים מודרניים, שהשפיעו על התפתחות הקהילה, וגברו השאיפות לרפורמות מצד חוגים מתקדמים. על חוגים אלה נמנו בעיקר ה״פראנקוס״, ברובם יוצאי איטליה, שכונו גם ״לועזים״ במקורות יהודיים. מעמדם הייחודי בהיותם נתינים זרים שהיו נתונים להסכמי הקפיטולציות, הקנה להם חסינות מסוימת והשפעה. הם שלטו באיטלקית, עסקו במסחר ובנקאות וקיימו קשרים כלכליים וחברתיים הדוקים עם מערב אירופה. לפי הערכה מספטמבר 1860, הם מנו כשלוש מאות משפחות.[2] בהיותם עילית חברתית וכלכלית הם מילאו תפקיד חשוב בקידום תהליכי התמערבות ומודרניזציה בקהילה היהודית, לצד התהליך הקוסמופוליטי שעברה איסטנבול. בהשפעתם החלו יהודים מתמערבים לאמץ לבוש אירופאי, לקצוץ את זקנם, להכניס תמונות לבתיהם ולרכוש השכלה אירופית, בעיקר צרפתית. כמה מהם אף נטו לחילון.[3] העיתונות היהודית בעיר, בעיקר בלדינו, ומיעוטה בצרפתית ובעברית, עודדה נטייה לקדמה, למודרנה ולרכישת השכלה. היא הרחיבה את אופקי הציבור והעלתה את מודעותו הציבורית.[4] הקהילה גם נחשפה לרעיונות מערביים באמצעות מיסיונרים נוצרים שפעלו בעיר.[5] בד בבד השלטונות העות׳מאניים הגבירו את מעורבותם בענייניה הפנימיים של קהילת איסטנבול.

1 ראו: לוי 1994, עמ׳ 98–101; כרמי 1996, עמ׳ 9–25, 43–45; רוזן 2005, עמ׳ 53–130; ראו גם על החוקה בדיון על הרב גירון להלן.

2 המגיד, 12 בספטמבר 1860.

3 ראו בעיקר: רודריג 1990א; רודריג 1990ב, עמ׳ 38–44; רודריג 1994; על הפראנקוס בערים אחרות במאה התשע־עשרה, בעיקר בחלב ראו צור 2016, עמ׳ 120, 134–138; הראל תשס״ז, עמ׳ 16, 47, 83, 116, 118, 128, 132–133, 279–280, 298, 304–305; הראל תשנ״ז; בורנשטיין־מקובצקי תשע״ח.

4 ראו: קרקסון 2024; הראל 2002; לוי תשנ״ו.

5 ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2019; בורנשטיין־מקובצקי 2025.

תקופה זו שימשה רקע למאבק של מחנה הכוחות השמרניים בהנהגת הרב יצחק אקריש (להלן: הרב אקריש) ותלמידי חכמים רבים במחנה הרפורמיסטים שהרב יעקב אביגדור (להלן: הרב אביגדור) היה חלק מן הקבוצה שעמדו בראשה אברהם קאמונדו (להלן: קאמונדו) וחזקיה קארמונה,[6] הפראנקוס והאשכנזים. שני המחנות שאלו את כינוייהם מהארמנים. מחנה הנאורים כונה לאוסבוריאל (Lausavorial) ומחנה השמרנים כונה האבריאל (Havarial).[7] עם זה יש לציין שחלוקה דיכוטומית זו אינה מדויקת; בשני המחנות התומכים והמתנגדים לרפורמות נמצאו רבנים, עשירים ועניים כאחד.[8] אפשר ללמוד כי בתקופה הנידונה במאמר רוב הציבור היהודי נמנה על המחנה השמרני.

מטרת המאמר לדון ב**תמורות ההיסטוריות והחברתיות** בקהילה היהודית באיסטנבול בתקופת הרפורמות ולעסוק ב**מאבק של השמרנים ברפורמיסטים** בשלושה מוקדי סכסוך: האיסקולה, הדחת הכח״א (נציג הקהילה לפני השלטון) יחזקאל גבאי והדחת החכם באשי יעקב אביגדור שהייתה נקודת שיא במאבק והצגת המניעים למחלוקות אלו. עוד מטרה היא לדון בהמשך המאבקים בתקופת יורשו של הרב אביגדור, הרב יקיר גירון.[9]

ההנהגה החילונית ונטל המיסים

התמורות בתקופת הרפורמות חיזקו את עילית הפקידים היהודים והביאו לידי השתלטותה על מנגנוני ההנהגה, שמאז ומתמיד הושתתה על אוליגרכיה מצומצמת של גבירים, שניהלו את הקהילה לפי רצונם והשקפותיהם. הם גם חילקו את נטל המיסים כרצונם. המס הקהילתי הישיר, ה״קצבה״, הוטל על פי הערכת רכוש והכנסה. העשירים שמרו על תקרת מס נמוכה, למגינת ליבם של העניים שאולצו לשלם מיסים מעבר ליכולתם. המס העקיף, ה״גאבילה״, הוטל על מצרכי יסוד כמו בשר ויין והפך במאה התשע־עשרה למקור ההכנסה העיקרי, כך שהעניים שילמו מס על רוב הכנסתם, וההנהגה כפתה את התשלום בכוח. חוכרי הגאבילה היו בני האוליגרכיה, בדרך כלל ממשפחות אג׳ימאן ואבן זונאנה.[10] בשנת 1872 התברר כי העניים מימנו למעשה את כל שירותי הקהילה מהמיסים על מזון,

6 ראו עליהם להלן.

7 קנדי 1985, עמ׳ 87.

8 גילה תש״ע, עמ׳ 64.

9 פרשה זו צוינה במחקר בקיצור. קנטרוביץ תרע״א; גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 251–252; פראנקו 1897, עמ׳ 161–166; קנדי 1985.

10 הם מכונים ״הגבירים הגאבילירוש״. בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 59; לוי תשנ״ו, עמ׳ 242–244; רוזן תשס״ו, עמ׳ 95–96, 110–114. על הכנסות והוצאות הקהילה בשנת 1854 כתב אוביציני. ראו: רוזן תשס״ו, עמ׳ 113–114.

ואילו ההנהגה נשארה בידי העשירים.[11] הגבירים עסקו בפילנתרופיה, שזכתה לאזכורים בעיתונות,[12] אך המצב הכספי של הקהילה נשאר ירוד. נושא התקציב לצד נושא החינוך היו הנושאים החשובים והבוערים על סדר היום הציבורי במרוצת המאה התשע־עשרה.[13]

עם מינויו לחכם באשי באוגוסט 1860 הקים הרב אביגדור את "מג׳ליס פקידים", מועצה מנהלת חילונית בראשות קאמונדו, שיזמה תיקונים בגביית המיסים וחקרה שחיתויות בהנהלה, בבתי הכנסת ובבתי הדין. הרקע היה משבר מיסים חמור לאחר שפושטי רגל חדלו לשלם את חובותיהם לקהילה. המג׳ליס תבע את החובות והעמיד למכירה פומבית את נכסיהם.[14] הקמת המג׳ליס מייד עם מינויו של הרב אביגדור לחכם באשי לימדה על תמיכתו ברפורמות בקהילה ועל הקשר שלו עם קאמונדו שתמך בהן.

גבירי איסטנבול מילאו תמיד תפקיד מכריע במחלוקות בקהילה. הסכמה משנת תקע"ט (1819) מזכירה את "מעלת השרים והטפסרים הגבירים הרמים זקני וטובי ומנהיגי עירנו".[15] מוסד שבעת טובי העיר פעל במאה התשע־עשרה, והם היו רשאים לתקן תקנות בהסכמת רבני העיר.[16] גם "פקידי קושטא" שפעלו למען ארץ ישראל במאה השמונה־עשרה ובמאה התשע־עשרה היו גבירים ובתקופה הנידונה בלט בהם קאמונדו.

בתקופת ההדחה של הרב אביגדור חסרה לקהילה חוקה, וחיסרון זה השפיע על מאבקי הכוחות בקהילה. חוקת הקהילה היהודית נכתבה רק במרץ 1865, כשנתיים לאחר הדחת הרב אביגדור ממשרת החכם באשי.[17]

11 רוזן תשס"ו, עמ׳ 114. על פרשת המיסים והגאבילה במחציתה השנייה של המאה התשע־עשרה ראו: אקריש תרל"ו, סי׳ יב.

12 לדוגמה בעיתון הלבנון, 8 ינואר 1868 צוינה חברה הלבשה בגאלאטה שהלבישה כשלושים יתומים, ובראשה עמד אברהם אג׳מאן, סוכנו של קאמונדו, ומ׳ גבאי, אחיו של יחזקאל גבאי. על אברהם קאמונדו כפילנתרופ ראו בדיון עליו להלן.

13 כרמי 1996, עמ׳ 38-39.

14 פראנקו 1897, עמ׳ 163. במקורות מובא מידע על פשיטות רגל בעיר באותו פרק זמן. ראו לדוגמה אקריש תרל"ו, סי׳ ב; קמחי תרכ"ג, חו"מ סי׳ א-ד. על פעילות של כוללות העיר בנושא המיסים כדי להגדיל את תקציב הקהילה מצוי מידע בספרות הרבנית, כגון הלוי תרכ"ב, חו"מ סי׳ ו.

15 אלפאנדארי תרכ"ח, חו"מ סי׳ ל.

16 שם. ר׳ יוסף אלפאנדארי נפטר בשנת תרכ"ז (1867). ראו גם על שבעת טובי העיר באמצע המאה התשע־עשרה. אקריש תרל"ו, סי׳ יב. וכן בדיון להלן.

17 ראו: גילה תש"ע, ובדיון להלן על כהונת הרב גירון.

הרב אביגדור בתפקיד חכם באשי

הרב אביגדור מתואר כגביר כבר עשרים שנה לפני הדחתו ונראה שהיה בן למשפחת גבירים.[18] בשנת תר״א (1841) היה מעורב במחלוקת בין החכם באשי בירושלים, ר׳ חיים אברהם גאגין (רב אג״ן), לפקיד קושטא בירושלים ר׳ אברהם ב״ר אברהם המכונה חרב״א.[19] רבני איסטנבול תיארוהו בתשרי תר״ב (ספטמבר–אוקטובר 1841) ״החכם השלם הדיין המצוין הן גביר״.[20] הוא מונה לחכם באשי לאחר מות קודמו, חיים גרשון הכהן, באייר תר״כ (אפריל–מאי 1860)[21] הוא דיבר טורקית עם פואד פאשה, שנתמנה ב־22 בנובמבר 1861 למשרת הווזיר הגדול,[22] ויחסיו עם ה״שער העליון״[23] היו טובים כנראה בזכות התמיכה שהעניק לו קאמונדו. הוא אף קיבל אות כבוד מהסולטאן עבדול עזיז.[24] גם פואד פאשה לא מיהר להדיחו למרות פניות מהקהילה, כפי שנלמד להלן.

הרב אביגדור בלט בין רבני זמנו בהיותו דמות מורכבת, משום ששילב למדנות והשכלה. הוא היה תלמיד חכם, דיין ופוסק, אף שיבולו ההלכתי היה דל ותשובותיו פזורות בספרי בני דורו.[25] הוא היה משכיל, שלט בכמה שפות והיה פתוח לשינויים ברוח התקופה.[26] מינויו נבע כנראה בעיקר משיקולים פוליטיים. משרת החכם באשי הייתה משרה פקידותית־פוליטית, ולא דרשה גדלות תורנית מיוחדת. עם זה סמכויותיו הרבות יצרו מתחים, ולעיתים הסתיימו בהדחה ביוזמה ציבורית, אך בכל הפעמים ההדחה נעשתה באמצעות הממשלה על פי הוראות החוק, כפי שאירע לרב אביגדור.[27]

18 בהר הזיתים יש מצבה לא מתוארכת של ״המעטירה״ ביליא, אלמנת הגביר וחכם ר׳ יעקב אביגדור, וכתוב עליה שהייתה בת המנוח ר׳ יוסף צלמונה. ראו: בריסק 1909, שורה יג סי׳ לב. אביה שהיה פקיד קושטא בירושלים, נפטר בב׳ חשון תק״ס (1799) וטמון לצידה. ראו: שם, סי׳ לג. יש שם גם מצבות של משפחת אביגדור בלי ציון התואר גביר, למשל, מצבת הישיש וחכם יעקב בכר יוסף אביגדור תנצב״ה. ה אדר א תקע״ה (1815). ראו: שם, שורה טז סי׳ עד; לצידו נמצאת מצבת אלמנתו פאוה. ראו: שם, סי׳ עח; וכן מצבת האישה הכבודה סיניורה קלארה די אביגדור שנפטרה בי״ב חשון תקמ״ה (1784). ראו: שם, שורה טז סי׳ נב.

19 על המחלוקת ראו: בניהו 1992; כהן, בן שמעון פיקאלי וג׳יניאו תשס״ג, תעודה 4, עמ׳ 15–16, תעודות 65–66, עמ׳ 140–143.

20 בניהו 1992, עמ׳ שנא.

21 תיאור טקס הכתרתו מובא בעיתון המגיד, 29 באוגוסט 1860. ראו על הרב חיים הכהן: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 78. פרנקל קורא לו בטעות אברהם שמואל הכהן. עיקר הידיעות עליו בפנקסי הקהילה. על היותו חכם באשי ראו: הלוי תרכ״ב, אה״ע סי׳ ב. בשנת 1858 נחשב בעיני פרנקל זקן מופלג. פרנקל 1860, עמ׳ 60. על הבראט שבו מונה לתפקיד בשנת 1854 במקום ר׳ יעקב בכ״ר דוד שהודח ראו: כרמי 1996, עמ׳ 13, 35.

22 כיהן בתפקיד זה עד 24 ביוני 1866. לאחר מכן כיהן כשר החוץ עד מותו בשנת 1869.

23 שם נרדף לממשלת האימפריה העות׳מאנית. בתשובת ר׳ חיים פאלאג׳י שתובא להלן רווח בתשובה זו השימוש ב״פתח המלכות״. המונח ״השער העליון״ לא הופיע בספרות השאלות ותשובות.

24 המגיד, 13 מרץ 1861; הכרמל, 15 במרץ 1861; כרמי 1996, עמ׳ 84–85.

25 בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 60–61.

26 על אישיותו של הרב אביגדור ופרשת הדחתו ראו: פראנקו 1897, עמ׳ 161–163 ובמאמר זה.

27 ראו על המשרה: לוי 1993; הראל תשס״ז, עמ׳ 17–26. על מתחים ומקרי הדחה של נושאי משרת חכם באשי בקהילות אחרות באימפריה העות׳מאנית דן הספר הנ״ל בהרחבה. ראו גם: כרמי 1996, עמ׳ 13.

הרב אביגדור היה מחותן עם משפחות גבירים בעיר, דבר שחיזק את מעמדו. בתו נישאה ליצחק בן ברוך כהן, אביו של הגביר ברוך אפנדי כהן מגאלאטה, שהיה נשוי לנכדת הגביר ר׳ חיים פאלאג׳י מאיסטנבול.[28] בתו של יצחק כהן הייתה נשואה ליחזקאל גבאי, עורך העיתון ג׳ורנאל ישראלית וכח׳יא הקהילה.[29] יצחק כהן התיישב בזקנתו בירושלים בשנת 1872, ונפטר בה בפברואר 1890.[30] ברוך כהן היה בנקאי מקורב לשלטון, חבר במג׳ליס,[31] ואף זכה לאות כבוד מהסולטן. הוא נפטר בשנת 1900 בשנת ה־85 לחייו.

פרשת האיסקולה בשנים תרי"ד–תרי"ט (1854–1858) ששימשה רקע להדחת הרב אביגדור

הדחת הרב אביגדור הייתה זמן קצר לאחר סכסוך קהילתי על ייסוד ה״איסקולה״, בית הספר היהודי המתקדם הראשון. נלמד כי הפערים בין מחנה השמרנים למחנה הרפורמיסטים התחדדו בפרשת האיסקולה והקצינו לאחר שנים מעטות בפרשת ההדחה. פרשת האיסקולה לא גוועה ונזכרה גם בפרשת הדחת הרב אביגדור בשנת תרכ״ב (1862).[32] אלברט כהן (1814–1877), מנהל פעילות הצדקה בצרפת ובמזרח התיכון של משפחת רוטשילד, ייסד את האיסקולה ב־23 בנובמבר 1854 בפירי פאשה (Piri Pasa) שבחאסקוי. בית הספר נהנה מחסות אוסטרית ומתמיכת הקונסיסטואר המרכזי בפריז. כהן שלח מפריז את בנואה ברונסוויק (Benoit Brunswick) לנהל את המוסד וכן מורה לעברית, מורה לטורקית, מורה לאיטלקית ומורה לצרפתית.[33] מקצועות בית הספר כללו גם לימודי יהדות ולדינו. בדצמבר 1854 למדו בו 76 תלמידים, ר־42 מהם שילמו שכר לימוד.[34]

נראה כי הקמת האיסקולה נבעה לא רק מהרצון לקדם את ההשכלה, אלא גם מתוך חשש מפני בתי הספר הנוצריים של חברות המיסיון שפעלו בעיר משנות הארבעים. לדוגמה, כבר בשנת 1840 פעל בבאלאט בית ספר לילדים יהודים של חברת המיסיון הלונדוני לקידום הנצרות בקרב היהודים, והחכם באשי נידה אנשים ששלחו את ילדיהם לשם, לפי דו״ח מיום 29 באפריל 1841. בשנת 1846 קיבל אותו לידיו המיסיונר הסקוטי אלן (W. O. Allan); היו בו 60 תלמידים יהודים באותה עת. בשנת 1847 נרשמו אליו 63 תלמידים. גם ב־4 בנובמבר 1850 נפתח עוד בית ספר של המיסיון

28 היו קרוביו של הרב חיים פאלאג׳י מאיזמיר. הגביר ובנו שנמנו בין גבירי גאלאטה, תרמו בשנת 1871 לשד״ר משה מלכא. ראו: חבצלת, 12 באוקטובר 1871.

29 ראו עליו להלן.

30 הלבנון, 9 באוקטובר 1872; חבצלת, 8 ו־15 בנובמבר ו־22 באוקטובר 1872; המגיד, 15 בינואר 1873. הוא הוספד בבית הכנסת הספרדי בגאלאטה ונזכר שם גם בנו ברוך אפנדי כהן. חבצלת, 14 במרץ 1890.

31 כגון בשנת 1866. גלנטי 1980, כרך 2, עמ׳ 60. בשנת 1871 נמנה עם אביו בין גבירי דאג חמאמי שתרמו לשד״ר משה מלכא. ראו: חבצלת, 12 באוקטובר 1871; המליץ, 3 מרץ 1895.

32 ראו: רודריג 1994.

33 בחבצלת, 21 באוגוסט 1874 התפרסמה כתבה על ספרו בצרפתית של ברונסוויק שיצא לאור באותה עת ועסק בעלילות הדם. ברונסוויק גם כתב ספרים אחרים ובהם את הספר *La Turquie ses créanciers et la diplomatie*, Paris 1875

34 רודריג 1994, עמ׳ 443.

הלונדוני בחאסקוי, ולמדו בו 18 תלמידים. 71 תלמידים למדו בו במאי 1851, 54 מהם ספרדים ומיעוטם אשכנזים. בשנת 1853 מנה בית הספר 44 יהודים מתוך 60 תלמידים, ואילו בשנת 1855 נרשמו אליו 60 תלמידים יהודים. בשנת 1854 נוסד בית ספר של המיסיון האמריקאי בבאלאט בעבור ילדים יהודים עם ארבעה תלמידים בלבד והשאר היו תלמידים נוצרים. צוין כי חרמות של רבני העיר שהוכרזו בסוף שנת 1857 נגד בתי הספר הנוצריים, גרמו לתלמידות יהודיות לנטוש את בתי הספר הנוצריים.[35] חשש זה מהשפעה נוצרית הופנה גם כלפי האיסקולה, כיוון שלימדו בו מתוך ספרים שהוציאו לאור הפרוטסטנטים,[36] וכן חשש מלימוד דברי כפירה.

באיסקולה תמכו בעיקר אשכנזים ופראנקוס. קאמונדו היה המממן העיקרי והתערב בתוכנית הלימודים. כעבור שנתיים העניקה הקהילה את חסותה לבית הספר, ובשנת 1858 פרצה המחלוקת בציבור היהודי בעיר על החינוך המודרני.[37]

צו החט׳י הומאיון (Hatt-i Humayun) שניתן בשנת 1856 והעניק שוויון זכויות לכל נתיני האימפריה העות׳מאנית, עודד את האליטה היהודית במערב אירופה לקדם חינוך מודרני באימפריה, ובייחוד לימוד צרפתית. הברון אלפונס דה רוטשילד ביקר אז באיסטנבול ועודד את החכם באשי הרב חיים הכהן לקרוא לקהילות לפתוח בתי ספר חדשים.[38] באותה שנה בית הספר העסיק מורה שני לצרפתית ששמו ז׳ול דאלם (Jules Dalem) ומספר התלמידים עלה בהתמדה.[39] בשנת 1858 בנה קאמונדו מבנה חדש לבית הספר בעבור 100 תלמידי יום ובעבור 50 תלמידי פנימייה. באותה שנה החרים רבה של אורטקוי (Ortaköy) את בית הספר ואת כל הקשורים עימו. יש מקום להניח שמדובר ברב רפאל יעקב הלוי שקיבל מהרב אקריש את תשובתו בעניין האיסקולה.[40] עשרות תלמידי חכמים ורבנים בעיר פנו לחכם באשי לסגור את המוסד בשל לימוד הצרפתית, ייתכן מחשש לפגיעה בפרנסתם, שהרי רבים מהם נאלצו להתפרנס בתור מלמדי תינוקות.[41]

המחלוקת בשנת 1858 התעוררה לאחר שפיטר המנהל ברונסוויק רב מהצוות. הרב המפוטר האשים את ברונסוויק ברפיון דתי, ורבנים אחרים, בהנהגת הרב אקריש, תקפו את בית הספר ואת תומכיו הגבירים והפראנקוס, מחשש להשפעה נוצרית ואף התנצרות. ההתקפות גרמו לסגירת המוסד, אך המנהיגים החילונים פנו לשלטונות, ושר החינוך חאירולה אפנדי ציווה על פתיחתו מחדש.[42]

35 על בתי הספר האלה ועל המאבק בהם ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2019, עמ׳ 177–238.

36 ראו: סבע־וולף 2011.

37 ראו גם: בן נאה תש״ע, עמ׳ 79–80.

38 רודריג 1990ב, עמ׳ 40; רודריג 1994. על קשרי משפחת רוטשילד עם האימפריה העות׳מאנית במאה התשע־עשרה ראו: בלצ׳ואולו ובלצ׳י 2021.

39 יהיה בהמשך מנהל בית ספר כי״ח בגאלאטה. על מכתבו משנת 1882 ראו: רודריג 1990ב, עמ׳ 86, 157.

40 ראו להלן דיון על האיבה בין הרב צונצין ובין הרב אביגדור.

41 רודריג 1994, עמ׳ 447–448.

42 הייראללה אפנדי (Hayrullah Efendi, 1818–1866) היה היסטוריון, רופא, דיפלומט, סופר ומחזאי. הוא נולד באיסטנבול למשפחת עילית של רופאים מוסלמים ונחשב לדמות בולטת בתקופת הרפורמות.

ברונסוויק פוטר, אך ההתנגדות ללימוד צרפתית נמשכה. לבסוף הושגה פשרה, וקאמונדו והרב חיים הכהן ניסחו הסכם של שבעה סעיפים.[43] קאמונדו עמד מאחורי כינון הפשרה ופתיחת בית הספר מחדש.

אלברט כהן שלח מנהל חדש, הרב שמשון לעווי, ובית הספר חידש את פעילותו. ב־9 בספטמבר 1860 נעשתה בחינה פומבית על כל מקצועות הלימוד בנוכחות החכם באשי החדש הרב אביגדור ואנשים חשובים, בהם לא יהודים, והתלמידים הראו גם כישרון רטורי בלשונות. הרב אביגדור העניק פרסים ל־18 תלמידים מצטיינים. צוין כי לומדים בבית הספר 110 תלמידים והעניים שבהם מקבלים ביגוד.[44]

הסכסוך התלקח שנית בשנת 1862, הפעם על רקע הדרישה להדיח את החכם באשי הרב אביגדור שמילא תפקיד מרכזי בידי הרפורמיסטים במאמציהם לשינוי פני הקהילה. בהמשך הוקמו בעיר עוד בתי ספר מודרניים, ואלה נתקלו בבעיות תקציביות, ובשנת 1875 החלה חברת כי״ח להקים בתי ספר לבנים ובנות שהחדירו מודרנה וקדמה לקהילה.[45]

גרסת הרב אקריש בפרשת האיסקולה

המידע על האיסקולה הופיע בשתי תשובות של הרב אקריש: תשובה ארוכה שכתב בשנת תרי״ט (1859) ונשלחה לרבה של אורטקוי רפאל יעקב הלוי,[46] אך נערכה מחדש חמש עשרה שנים לאחר מכן בשנת תרל״ד (1874) לפני שהודפסה בספרו,[47] ועוד תשובה בכתב יד שנכתבה בעצם ימי המאבק על האיסקולה. להלן עיקרי התשובה:

לפני שנתיים נוסדה האיסקולה שמטרתה ״ללמד את התינוקות של בית רבן לשונות הגויים״ מתוך ספרי הגויים. אותם תלמידים זנחו את אורח החיים הדתי ״וחדלו לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ומזלזלים בנטילת ידים וכיוצא, לאמותם יאמרו דברים שאינם כדאי לשומען״ שלימד המורה שהגיע מאירופה. הוא לימד את התלמידים ״לשונות הגוים ולמדם בספרי אמונת הנוצרים ופלוסופיה טבעית המכחשת האלוהות״. הרב אקריש מקונן על כך בביטויים, כגון ״אוי לדור שכך עלה בימיו״. משום

43 ראו על סעיפים אלה: פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא ולהלן.

44 *L'universe Isralites* מחודש דצמבר 1860; הכרמל, 15 בפברואר 1861. הרב לעווי שלח מכתבים שנדפסו בעיתונות, כגון *Advocate, The Occident and American Jewish*, 10 בנובמבר 1859.

45 ראו רשימת בתי הספר באיסטנבול: רודריג תשנ״א, עמ׳ 39.

46 נפטר לעת זקנה בז׳ בטבת תר״מ (22 בדצמבר 1879). מצבתו נמצאת בקושקונגוק, F10 אבן 154 והוא מכונה בה ״הרב המופלא״. בעבר היה אב בית דין בורסה. חיבר את הספר ״גוי״ת האריה״, כתב יד הסמינר התאולוגי, ניו יורק 5813. הספר כולל חידושים למסכתות על שישה סדרי משנה ועל פירושי ר׳ עובדיה מברטנורא ותוספות יום טוב. הוא חתם על פסק עם ר׳ רפאל אליהו מדיני בח׳ בסיוון תקצ״ח (1838). ראו: אלפאנדארי תרכ״ח, יו״ד סי׳ א. חתם בתמוז תרי״ג (1853) עם רבני העיר יצחק אקשוטי ויוסף אלפאנדארי על הקדמה למשנת רבי אליעזר, ח״א.

47 אקריש תרל״ו, סי׳ יג.

כך היו לדבריו בעלי בתים משלמי מס שדרשו מתלמידי החכמים בעיר למנוע מצב זה ולהקים את דגל התורה, וצוין גם כי ההורים נבערים ולא מודעים למצב.

המחלוקת התחילה בחשאי בראש חודש חשון תרי״ט (9 באוקטובר 1858) ונמשכה חודש ימים עד ראש חודש כסלו. שמונים תלמידי חכמים תיקנו הסכמה שלא היה בה חרם, האוסרת לשלוח לאיסקולה שלומדים בה לשון זרה מלבד טורקית. ההסכמה הוכרזה בכל בתי הכנסת בשבת, אך קאמונדו התנגד וכינס את הרבנים, שבעת טובי העיר וקצת ממשלמי המיסים בבית החכם באשי הרב חיים הכהן (מכונה ״רב כהנא״). הוא טען שמותר ללמד את לשונות הגויים, וביקש מהרבנים להתיר את קיום האיסקולה. הרבנים היססו מחשש לתגובת תלמידי החכמים, וחששו שאלה יטילו חרם על האיסקולה. באותו מעמד התנגדו תלמידי החכמים לפשרה בטענה שלומדים באיסקולה בספרים של הפרוטסטנטים. לאחר מכן תלמידי החכמים הטילו חרם כלבו[48] על מי ששלח את בנו או בתו לאיסקולה או מסייע לה. ביום שני הכריזו את כל החרמות בבתי הכנסת בעת הוצאת ספר תורה וקיבלו עליהם להתענות בימים שני, חמישי ושני,[49] להשתטח על קברי הצדיקים ולהתפלל אל ה׳. גם הדיינים חתמו על החרם. הם גם אמרו לשניים ושלושה משבעת טובי העיר כי אסור ללמוד באיסקולה זו משום שלומדים בה לשונות הגויים. לאחר מכן הייתה התכנסות כללית של כל תלמידי החכמים בבית ג׳יליבי גרשון מנשה,[50] והם הטילו שם פעם נוספת חרם על לימוד לשונות הגויים. החכם באשי חיים הכהן עצמו חתם בחותמו ואמר שמעתה ילמדו באיסקולה רק תורה. כמו כן הרב אקריש ציין שיש כתב יד של הרב המנוח יהושע עלי[51] שציווה את בניו וחתניו שלא ישלחו את בניהם לאיסקולה שיש בה עבודה זרה. כתב היד נמצא בידי בנו מהר״ש (שבתי) עלי נר״ו.[52] כמו כן הגיעה ״איגרת חיזוק״ משאלוניקי ושאלו ממנה את דין החרמות האלה.

המחלוקת נמשכה ובראש חודש אדר ביקש קאמונדו, שהיה פעיל מאוד במאבק בהיותו ראש הרפורמיסטים, משבעת טובי העיר שיתוועדו עם החכמים שחתמו על ההסכמה שימצאו הכשר לאיסקולה ובד בבד ידאגו לקיום ״הקדש מחזיקי תורה״. קאמונדו נכח בהתוועדות, קרוב לוודאי לשם הפעלת לחץ על המשתתפים. החכם באשי הסכים להאריך את פעילות האיסקולה בארבעה חודשים.

48 נוסח החרם המצוי בספר כלבו שנכתב לערך במאה הארבע־עשרה.

49 תענית בה״ב היא מנהג יהודי קדום של שלושה ימי צום ברצף בימים שני, חמישי ושני במהלך שבוע ימים.

50 שרדו כמה מצבות מהמאה התשע־עשרה של בני משפחת מנשה. לא שרדה מצבתו.

51 היה מדייני איסטנבול הנודעים, כיהן כאב בית דין איסור והיתר, והיה חבר בית דינה רבה בבאלאט בשנות השלושים, הארבעים והחמישים. חתימתו כאב בית דין מצויה לעיתים קרובות בשנים תרי״א-תרכ״א (1851-1861). נפטר בארץ ישראל ור׳ יוסף אלפאנדארי הספיד אותו בקושקונגוק אחרי שנת תרי״ח (1858). ראו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 88-89; אלפאנדארי תרל״ז, דרוש ו להספד.

52 ר׳ שבתי עלי. פסק ממנו מובא בתוך פאלאג׳י תרל״ב, אה״ע סי׳ כא. בשנת 1888 היה רב של בתי הכנסת מאיור וקורדובה. ראו: הצפירה, 22 יולי 1888.

בראש חודש אייר תרי״ט (5 במאי 1859) אילצו שבעת טובי העיר את החכם באשי הרב חיים כהן לחתום עימם כדי לאשר את פעילות האיסקולה, והוא חתם בטענה שבחר ב״רע במיעוטו״. חתימתו הייתה נחוצה לקבלת תוקף מהשער העליון וגם מעידה על הלחצים שהופעלו עליו. ההיתר ניתן בכפוף לשבעת תנאים שנועדו לחזק את הרמה הדתית של האיסקולה, ובהם הקמת הקדש ״מחזיקי תורה״ שנועד לתמוך בתלמידי חכמים. בתשובתו ציין הרב אקריש כי בפירוש נאמר בהסכמה שאפשר ללמוד לצורך פרנסה, שיעורים פרטיים בלשונות הגויים באמצעות גוי צרפתי או אנגלי, ואסרו זאת רק באיסקולה, שהוא מוסד של הקהילה. להלן שבעת התנאים שקבע החכם באשי לגבי האיסקולה שבאו לאזן בין קדמה למסורת.[53] על המסמך חתמו ראשי הרפורמיסטים: קאמונדו, חזקיה קארמונה, חיים אברהם פאלאג׳י, משה המון, אברהם חאטים ודוד קארמונה, וניתנה התחייבות של החכם באשי הרב חיים הכהן, והרבנים אביגדור ונסים יעקב בכ״ר דוד לקיים את התנאים האלה.[54]
שבעת התנאים מובאים בשתי גרסאות: הגרסה שמביא גאלנטי וגרסת הרב פאלאג׳י בתשובתו.
להלן הגרסה הראשונה שמביא גאלנטי:

א. תלמודי התורה בכל הרבעים, וכן האיסקולה שמלמדים לימודים חילוניים יקבלו מענקים מן הקהילה.
ב. בתלמודי התורה ימשיכו ללמד תלמוד.
ג. ארבעה רבנים שימנה החכם באשי יפקחו על האיסקולה.
ד. הרבנים שמלמדים באיסקולה לא יורשו ללמד צרפתית או פילוסופיה וכן לא ללמד את דת הגויים. הם יוכלו ללמד היסטוריה, אך כל ספרי ההיסטוריה שמלמדים באיסקולה יעברו צנזורה של החכם באשי.
ה. לפטר את אחד הרבנים שמלמד בבית הספר ואחד המורים לצרפתית, ג׳ולס דאלם.
ו. הרבנים בבית הספר ינהלו תפילות בבקר ואחר הצהרים.
ז. ילמדו עברית במשך ארבע שעות בבקר (שלוש בחורף), ואחר הצהרים יוקדש ללימוד צרפתית או טורקית.[55]

להלן הגרסה השנייה שהביא הרב פאלאג׳י:

א. שיתקנו כל תלמידי חכמים שבעיר וייסדו את ״מחזיקי תורה״ על צד היותר טוב שבעולם.[56]
ב. שכל המלמדים שבאיסקולה יתפללו תפלת שחרית ומנחה עם התלמידים.

---

53 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא.

54 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 307–310. המסמך בעברית היה שייך לנסים מ׳ קאטלן, המנהל בעבר של בית ספר צרור החיים. המסמך מובא שם, עמ׳ 308–309. ראו גם: רודריג 1994, עמ׳ 449.

55 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 449.

56 פסק משנת תרכ״ח (1868) דן בהקדש קאמונדו לזכות הקדש מחזיקי תורה בבאלאט שהקדיש הגביר המנוח יום טוב ברוך. ראו: ספר הזכרונות תרי״א–תרל״א, דף 135א. ראו גם על הקדש זה ידיעה מתחילת המאה התשע־עשרה בתוך שטרות ואגרות להזדמנויות שונות, דף לו. ראו גם: גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 351.

ג. שהמלמדים ילמדו ארבע שעות בכל יום תורה ובשארית היום ילמדו לכתוב צרפתית וטורקית וכתב סיליטריאו.

ד. המלמדים תורה וצרפתית עד כה באיסקולה פסולים ללמד בהמשך.

ה. המלמדים שיתמנו מעתה יקבלו את אישור החכם באשי הרב הכהן.

ו. יתמנו ארבעה "חכמים משכילים" באיסקולה שכל אחד מהם ישגיח יום אחד בשבוע, וידווח על כל דבר מכוער לחכם באשי הנ"ל.

ז. החכם באשי הרב הכהן יבדוק את כל הספרים בלשונות הגויים שילמדו מכאן ואילך באיסקולה ויאשרם בחותמו לאחר שיתנם לבדיקה "לאדם כשר היודע בטיב לשון וכתב ההוא". באיסקולה יורשו ללמד רק בספרים אלה שעברו צנזורה.

החכם באשי הרב כהן הודיע לכמה מהחכמים על החלטתו, והם הסכימו להתיר את החרם בדין מתיר חרמי ציבור כדי למנוע מן האבות השולחים אל בניהם לאיסקולה להיכשל. ברם, רוב החכמים סירבו להתירה, ושתקו רק מתוך כבוד לחכם באשי, ובפועל נתנו תוקף לחרם. הרב אקריש נשאר איתן בדעתו שאי אפשר לבטל את ההסכמה והחרם תקף. הוא דחה את הטענה שהחרם לא חל מכיוון ששניים־שלושה מגדולי המורים התנגדו לחרמות. עקשנותו של הרב אקריש העידה על עוצמת המחלוקת. הדבר נותר תלוי ועומד עד מוצאי חול המועד פסח, אז הסכים החכם באשי להתיר את ההסכמה והרב אקריש תמה על החלטתו לאחר שהיא הוכרזה בכל בתי כנסת שבעיר ואף בבית הכנסת הגדול בשכונת קושקונגוק שהתגורר בה קאמונדו באותו זמן, ולא היה מי שמחה עליה.[57] לטענתו רוב החכמים אוסרים ללמוד באיסקולה, ולכן החרם חל על מי ששולח את בנו לשם. הוא כותב כי החרם נעשה בהסכמת שמונים חכמים, ומן הדין שיסכימו כולם בהיתר החרם. לדבריו רוב החכמים ובייחוד חכמי אורטקוי מתנגדים להיתר, ואין בסיס לטענה שהחרם לא חל כי שניים ושלושה מגדולי המורים התנגדו לו. הוא גם כותב כי הרבנים והחכמים הקטנים עם הגדולים הגיעו עם שבעת טובי העיר לחכם באשי שיחתום בחותמו להראות לשער העליון כי שהסכים לכך. הרב אקריש נשאר איתן בדעתו שההסכמה לא ניתנת לביטול, ומי שיפר אותה עובר על החרם. הוא הקיש מדברי הרשב"א במאה השלוש־עשרה בספרד על פורצי גדר שבזמנו, ושיקף בדבריו תחושת הפסד במאבק, וכתב כי רוב החכמים שחתמו על ההסכמה לעיל "שרויים בצער והרי אנו מן הנעלבים ואינן עולבים ואין לנו פה להשיב...". הוא חזר על דבריו שאפשר ללמד בבית הספר רק טורקית.

בתשובתו דן הרב אקריש בהרחבה אם מותר ללמוד לשונות הגויים לפי ההלכה. הוא הרבה לצטט את דברי רב האי גאון, וכן הביא מקורות על איסור לימוד הפילוסופיה, אך התיר את לימוד הלדינו וכתב סוליטאריו.

57 ר' יוסף אלפאנדארי נשא דרשה בקושקונגוק לשבת הגדול בשנת תרי"ו (1856) ושיבח את הגבירים שתרמו להלבשת התלמידים ולצדקה, ובראשם "אברהם אוהבי" שתרם עימם ותרם גם פרוכת. כוונתו לקאמונדו.

הרב אקריש ציין כי בפרוץ המחלוקת הוא הביא את הפסק לאורטקוי ל"רב המופלא" רפאל הלוי שנתן לו תשובה בעל פה ולא רצה לתתה בכתב.[58] הוא הגיע לאיסטנבול מברוסה וקיבל את הרבנות של אורטקוי ויש מקום לשער כי הוא לא רצה להיות מעורב רשמית בסכסוך. הוא דווקא סבר ש"כת המקלים" היא הרוב בפסיקה, שלא כדעתו של הרב אקריש. הוא הבין כי המערכה נגד החינוך המודרני נכשלה ולכן כתב בסוף התשובה: "אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים".[59]

בתשובה שנכתבה בכתב יד בעת המאבק באיסקולה, הרב אקריש היה חריף ומריר יותר כלפי קאמונדו לעומת התשובה שנערכה כשנה אחרי פטירת קאמונדו.[60] בתשובה זו נוספו כמה פרטים על התשובה לעיל. היא נפתחה בייסוד בית הספר בידי "אחד משרי הפרתמים" החיים בערי פראנקיאה, וכוונתו לד"ר אלברט כהן, צוין כי יעדי האיסקולה היו לימוד לשונות זרות ומתן השכלה כללית לתלמידים למטרת פרנסה בעתיד, וכן צוינה גם הקמת האיסקולה בירושלים והתנגדות כל חכמי העיר למוסד זה.[61] כהן הגיע לאיסטנבול בפעם השנייה ב־13 באוגוסט 1854 והתארח אצל קאמונדו וביקש ממנו לפתוח את האיסקולה. הוא גם שוחח עם נציגי השלטון העות׳מאני על מצב היהודים.[62] קאמונדו נפגש בביתו עם רבני העיר ועם שבעת טובי העיר, והם החליטו לא להקים שום איסקולה. בתגובה אלברט כהן כעס ובצאתו מן העיר ביקש מקאמונדו לייסדה בכל זאת. הוא גם הפעיל את "השרים" בערי פראנקיאה, כלומר האליטה היהודית באירופה, ואלה הריצו איגרותיהם לקאמונדו, והוא ייסד את האיסקולה. "שרי ורבני אמשטרדם" (הפקידים והאמרכלים) שלחו לחכם באשי הרב הכהן איגרת שהודיעו בה שהמורה באיסקולה הוא אפיקורוס גמור, ברם, הוא העסיק את אותו מורה בשל האיגרת ששלחו לו שרי פרנקיאה "בהיות לו עסק עמהם כידוע". כלומר קאמונדו עשה עסקים עם אותם "שרים".[63] הפקידים והאמרכלים שהיו אדוקים ושמרנים ונלחמו באירופה בהתבוללות, שיגרו את אותה איגרת, ודאי בגלל החשש מפעילות מיסיונרית במסווה של לימוד צרפתית. יש לציין שהם גם היו הראשונים שהתריעו כבר בשנת תר"ב (1842) על פעילות המיסיון האנגליקני בירושלים.[64]

קאמונדו פנה לרבני איסטנבול ואחדים מהם נתנו בידיו "מעשה בית דין" כי הוא רשאי לייסד את האיסקולה ולהעסיק את אותו מורה שהוא אדם כשר. הוא רצה לבנות על סמך אישור זה בניין בעבור האיסקולה ממעות שגבה ממשלמי המס. הוא מינה את המורה ההוא ללמד את כל לשונות

58 ראו עליו לעיל. ראו גם להלן בתשובה השנייה של המחבר בכתב יד בניהו.

59 אקריש תרל"ו, שם. ראוי לציין כי באותו זמן בב׳ באלול תרל"ג (1873) שיבח ר׳ אברהם פאלאג׳י באיזמיר את האיסקולה שנוסדה בעיר ומלמדים בה לשונות זרות. ראו: פאלאג׳י תרמ"ו, חלק א, דרוש ב לחנוכת תלמוד תורה.

60 כתב יד מאיר בניהו. התשובה נשלחה לר׳ רפאל יעקב הלוי הנ"ל.

61 הכוונה לבית הספר למל שייסד ד"ר פרנקל בירושלים בשנת 1856. ראו: מלאכי תשס"א.

62 פראנקו 1897, עמ׳ 134–135, 154–155.

63 על קשרי קאמונדו עם חברי האליטה היהודית באירופה ראו לקמן בסעיף הדן בו.

64 גולדהבר תשע"ו, עמ׳ שלב.

הגויים, ורק אחרי שנתיים נתגלתה חרפתו שאכן היה אפיקורוס ולימד את התלמידים מספרים צרפתיים, וכן לימדם נצרות. התוצאה הייתה שהיו תלמידים שפרקו מעליהם עול תורה ומצוות. צוין שמשלמי המס ביקשו מקאמונדו להחליף את המורה הנ״ל במורה כשר.

מהתשובה נלמד על תקיפותו של קאמונדו שכפה דעתו בעניין האיסקולה על שבעת טובי העיר ועל החכם באשי. הרב אקריש ציין כי יש לאל ידו של קאמונדו לעשות עם המתנגדים ״משפט כתוב״, דהיינו שפטים, בהיותו מקורב לשלטונות העות׳מאניים. בתשובה זו הוא ציין שבשל החרם שום בעל בית לא שלח לאיסקולה את בנו. קאמונדו ביקש משני רבנים שלא חתמו על החרם שיבקשו צד היתר לפתוח את האיסקולה. לאחר פעילותו שוב הוכרזו החרמות. לבסוף קאמונדו הזמין קצת חכמים, ״מן הגדולים שבהם״, להתייצב לפני שר החינוך העות׳מאני והוא דיבר איתם קשות ורצה ״לעשות בהם משפטים בל ידעום באומרו שהם מחזיקים במחלוקת שלא כדין״. בתשובה זו כתב הרב אקריש כי החכם באשי לא רצה לחתום באותו מעשה בית דין ולא רצה לשמוע את קאמונדו בדבר זה באומרו כי זה חילול ה׳ וחילול התורה, וכי לא ימסור תלמידי חכמים לשלטונות. תלמידי חכמים אלה ״מסרו נפשם וכוונתם רצויה לשמים ביד גוים אדונים קשים שכל הנופל לידם אין מרחמין עליו כידוע. ובוודאי כי אזי חיים בלעונו בחרות אפם בנו, ועל ידי מעשה בית דין זה מתחלל שם שמים בפרהסיא״. הוא כתב שבין בעלי הבתים לא הייתה אחדות דעות וכי תלמידי החכמים שרויים בצער. קאמונדו החזיר את אותו מורה לאיסקולה והוא לימד כמקודם, ולכן לדבריו רק מעטים ״מפושעי ישראל״ שלחו לשם את בניהם.

בשתי הגרסאות של התשובה נחשב קאמונדו לדמות העוצמתית ביותר בעיר. הדי פרשת האיסקולה המשיכו להדהד גם במהלך המחלוקת על הדחת הרב אביגדור בשנת 1862, ומעידים כי הפולמוס על האיסקולה נשאר רלוונטי גם שנים אחדות לאחר מכן, בעת הדחתו של הרב אביגדור. הטענה השמינית של נציגי השמרנים שהופיעו בבית הדין המיוחד שדן בדרישה להדיח את הרב אביגדור, הייתה שהרב אביגדור הזניח את הפיקוח על האיסקולה באמצעות שבעת התנאים הנ״ל.[65] הרב אביגדור השיב להגנתו כי באותה הסכמה נכתב שהמשגיח יהיה ״הרב הזקן״ ולא היה כתוב שהוא עצמו יהיה המשגיח. הרב פאלאג׳י קיבל את טענתו שהיו צריכים ליידע אותו ואת הרב הזקן ושניהם היו מוצאים את הדרך להשגיח על קיום כל התנאים. בעת שנדון עניין זה היה ״הרב הזקן״ החכם באשי הרב חיים הכהן, שהטילו עליו להשגיח על האיסקולה, וכשנפטר (באייר תר״כ–1860) ״היה להם להתעורר״ מייד ולהחליט את מי למנות למשגיח על האיסקולה: את הרב הזקן החדש יעקב בכ״ר דוד[66] או את הרב אביגדור.

65 אקריש תרל״ו, סי׳ יג.

66 היה ממונה על איסור והיתר ואב בית דין זה בשנות השלושים של המאה התשע־עשרה. כיהן כחבר בית דין רבה בטבת תרי״ז (ינואר 1857) ובח׳ בחשוון תרי״ח (27 באוקטובר 1857) וכאב בית דין על איסור והיתר בי״ב באייר תרכ״א (22 באפריל 1861). היה אב בית דין רבה בשנים תרכ״ד-תרכ״ח (1864–1868). בכ״ו אלול תרכ״ח

המחלוקת על הדחת הרב אביגדור ממשרת החכם באשי

המידע ההיסטורי על פרשה זו מגיע בעיקר מפסק דין ארוך של הרב חיים פאלאג׳י, ומשני מקורות אחרים מפרי עטו, מפסק של הרב אקריש,[67] ומידע מועט מצוי גם בעיתונות.

היוזמה להדחת הרב אביגדור נבעה כנראה לא רק מהמחלוקת על הדחת הכח״א יחזקאל גבאי, אלא גם מניסיון של רבנים לערער על סמכויותיו הרבות של החכם באשי. פירוט סמכויותיו סייע להבין מדוע דמות כזו עוררה התנגדות וקנאה בקרב אנשי עילית ובקרב רבנים ודיינים.

החכם באשי היה אחראי להנהיג את הקהילה, לאכוף את חוקי הסולטאן, לגבות מיסים בעבור אוצר הסולטאן ולנהל את כל מוסדות הציבור וכן היה אמור להעניש עבריינים יהודים. הוא גם היה הסמכות ההלכתית העליונה והיה אחראי לכל הרבנים וראשי הקהילות באימפריה.[68] עד מינוי החכם באשי הורגלה כל שכונה בעיר לקיים ארגון קהילתי נפרד ובתי הדין של באלאט וח׳אסקוי נקראו על שמות השכונות שפעלו בהן. בקהילה היו עשרות דיינים ועשרות רבות של רבנים ותלמידי חכמים. כפיפותם של עשרות הדיינים והרבנים באיסטנבול למרותו לא התקבלה ברצון אצל רבים מהם, שכן הם ראו בו דמות פוליטית שעלתה לגדולה בזכות קשריה ולא בשל מעמדה התורני. החכם באשי חתם ״בגושפנקא דמלכא״, החותמת המיוחדת שלו בהיותו חכם באשי, והיא הייתה כתובה בעברית ובטורקית.

הרב אביגדור כיהן במשרה זו בשנים תר״כ–תרכ״ג (1860–1863).[69] פרשת הדחתו החלה בראשית שנת תרכ״ג (שלהי 1862) והסתיימה בהדחתו לאחר כשבעה חודשים באייר תרכ״ג (מאי 1863). הדחתו לוותה במאבק אלים ויצרי בין תומכיו למתנגדיו. הוא פעל, מרצונו או בלית ברירה, בהנחיית שבעת טובי העיר ובראשם קאמונדו.

הדחת רבנים התנהלה בקהילות רבות ברחבי האימפריה העות׳מאנית החל מהמאה השש־עשרה.[70] במאה התשע־עשרה היו פרשות מפורסמות של הדחת רבנים שכיהנו כחכם באשי

(13 בספטמבר 1868) נכתב עליו: ״סבא קדישא ר״מ ור״מ ראש בי דינא על ארץ רבה עיר ואם בישראל קושטא״. הוא נתמנה לחכם באשי בה׳ בסיוון תר״א (1841) במקום הרב משה פריסקו שהדיח אותו השער העליון, וחתם בתפקיד חכם באשי על פסקי דין ועל הסכמות לחיבורים רבים שנדפסו בעיר. הוא הודח מן המשרה באלול תרי״ד (1854). הוא כיהן כ״רב כולל״ מטעם יהודי העיר מאדר תרי״ז (1857) ועד לפטירתו בגיל 80 בכ״ו תשרי תרל״א (1871). הוא נטמן ליד זקנו ר׳ יצחק ב׳ דוד מחבר ״דברי אמת״. ראו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 75; המגיד, 16 בנובמבר 1870. לפי העיתון הוא קיבל משכורת מהסולטאן עבדול עזיז בהיותו רב כולל.

67 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא; אקריש תרל״ו, סי׳ טו.

68 גילה תש״ע, עמ׳ 59; לוי 1993; קנדי 1985; הראל תשס״ז.

69 תיאור טקס המינוי של הרב אביגדור מובא בעיתון המגיד, 29 באוגוסט 1860. ר׳ יוסף אלפאנדארי נשא הספד עליו באורטקוי (ללא תאריך). ראו: אלפאנדארי תרל״ז, דרוש ז להספד. על פרשת ההדחה ראו: קנטרוביץ תרע״א; קנדי 1985; פראנקו 1897, עמ׳ 161–166.

70 על המאות הט״ז והי״ז ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2010; בן נאה תשס״ח.

באיסטנבול ובערים גדולות ברחבי האימפריה העות׳מאנית.[71] מאז כינון משרת חכם באשי באיסטנבול בשנת 1835 הודחו מתפקידם חכמים אלה: ר׳ אברהם הלוי (1835–1837), ר׳ שמואל חיים (1836–1837), ר׳ חיים משה פרישקו (״חכם מושון״, 1839–1841) ור׳ יעקב בכ״ר דוד שהודח באלול תרי״ד (1854).[72] על כן יש לראות בפרשת הדחתו של הרב אביגדור חלק מן מסורת רחבה של הדחות רבנים, והיא אינה ייחודית או חריגה בהיסטוריה הקהילתית. עם זאת הרקע להדחתו היה שונה ממה שקרה לקודמיו, שכן הפעם הסיבה נעוצה במאבק בין הרפורמיסטים לשמרנים, ולא בעניינים אישים או מנהלתיים כפי שהיה בעבר. בפרשה זו ניכר שימוש באמצעים מגוונים כדי להדיח את הרב המכהן, כפי שנעשה בעבר:

א. הופעלו לחצים על השלטונות העות׳מאניים לטובת הפונים, ולעיתים הסתייעו גם בהלשנה, דיפלומטיה ותככים כדי לקדם תהליכי הדחה.[73]

ב. פנייה לבית המשפט המוסלמי.

ג. שימוש באלימות מילולית, פיזית, או שתיהן כאחד.[74]

ד. השגת תמיכה ברב מצד חלק מן הציבור.[75]

במחלוקת על כהונת הרב אביגדור כחכם באשי לא הושגה הסכמה בין שני הצדדים אף על פי שהרב פאלאג׳י ניסה להשיג הסדר ביניהם. נראה ששבעת טובי העיר, בהם גבירי העיר, לא הסכימו לפשרה והתנגדו בתוקף להדחת הרב. גם השמרנים בראשות הרב אקריש שהיו בהם תלמידי חכמים ותמכו בהם רוב פורעי המס, סירבו לוותר על ההדחה. בין השורות נרמז שהרב אביגדור ניסה להתפשר עם יריביו, ולכן היה שלב שבו נמנע מלגור בשכנות לקאמונדו, שהנהיג את הרפורמיסטים.[76]

הרקע להדחתו של הרב אביגדור מתפקיד החכם באשי קשור להתנגדות מצד הרפורמיסטים להדחת הכח׳יא יחזקאל גבאי.

71 ראו: הראל תשס״ז. פרשות אלו נזכרות גם בפסק הרב פאלאג׳י. ראו להלן. על הדחת הרב פאלאג׳י ממשרת החכם באשי ראו להלן.

72 ראו: לוי 1993; בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 55, 71–73, 79; ברנאי 1979, ושם ביבליוגרפיה מקיפה. ראו להלן גם: דיון על ר׳ יעקב בכ״ר דוד.

73 על תדירות המלשינות בהדחת רבנים ראשיים בבגדד, דמשק וחלב ראו: הראל תשס״ז.

74 ראו בהרחבה על כך: הראל שם.

75 בורנשטיין־מקובצקי 2010.

76 ראו להלן.

הסכסוך לפי פסק הרב חיים פאלאג׳י

הרב חיים פאלאג׳י שכיהן כאב בית הדין המיוחד שמינה ״השער העליון״ (להלן: בית הדין המיוחד) לדון בפרשה, הוא היחיד שכתב פסק דין מפורט. הפסק שאורכו 26 עמודים, היה מסודר לפי טענות הצדדים וכלל מידע רב, וכן הזכיר שמות של אישים רבים שהיו מעורבים בפרשת ההדחה. הוא הציג את כל פרטי העדויות ותשובות הדיינים, שכתב סופר בית הדין, אך הוא עשה את עריכת הפסק, והוא הוסיף סיום לתשובה כאשר שב לאיזמיר עם סיום תפקידו בבית הדין המיוחד לאחר כמה חודשים באיסטנבול.[77] פסק זה הוא המקור ההיסטורי העיקרי לפרשה.[78] המידע הרב המצוי בפסק מאפשר לבדוק היבטים מגוונים של הפרשה הזו הנוגעים לתולדות קהילת איסטנבול, חכמיה ואישיה בשנות החמישים והשישים של המאה התשע־עשרה.

המחלוקת על הדחת יחזקאל גבאי והתלקחות המחלוקת בין שמרנים לרפורמיסטים

לפי תשובת הרב פאלאג׳י החלה המחלוקת בדרישת השמרנים להדיח את יחזקאל גבאי, ששימש כח״א הקהילה ועורך והבעלים של העיתון ״ג׳ורנאל ישראלית״, מכיוון שהוא קידם רפורמות. בתשובתו של הרב פאלאג׳י כונה גבאי ״משרת״ של כוללות העיר, מבלי לציין את שמו במפורש ככל הנראה במכוון, שכן גבאי נמנה על עמודי התווך של הקהילה והיה דמות פוליטית, עורך עיתון וגביר ידוע.[79]

גבאי היה נכדו של הצאראף באשי יחזקאל גבאי שהוצא להורג ארבעים שנה לפני כן.[80] הוא שירת את הכוללות, את החכם באשי ואת שבעת טובי העיר והמג׳ליס. כבר בשנת 1856 ציין ד״ר לודוויג אוגוסט פרנקל, שביקר באיסטנבול, שגבאי מילא את התפקיד של ״משרת העדה באיסטנבול״ ושימש מזכיר החכם באשי. כמו כן הוא נתן לפרנקל מידע חשוב על יהודי העיר.[81] גבאי היה בנקאי עשיר וחבר ההנהגה החילונית ששימש נציג הקהילה לפני השלטון העות׳מאני בתפקיד כח״א, והיה

77 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא.

78 ראו להלן. מידע חשוב מובא גם בתשובת הרב אקריש ובעיתונות. בעיתון המגיד, 21 באוקטובר 1863 מובא דיווח קצר על הפרשה. להלן סיכום הכתבה מתשרי תרכ״ד (ספטמבר־אוקטובר 1863): לפני כחמישה חודשים התאספו היהודים יושבי חאסקוי ובראשם ארבעים מגדולי הרבנים והגישו לסולטאן עבדול עזיז עצומה להדיח את הרב יעקב אביגדור ממשרת החכם באשי. כבר לפני חמישה־עשר חודשים רוב בני העדה לא חפצו בו. הממשלה מינתה את בית הדין המיוחד. הרב אביגדור שב לכהן במשרתו, אך הודח ממנה לאחר שבעה חודשים ובמקומו מינתה הממשלה את הרב יקיר גירון.

79 תיאור המקרה הופיע בקיצור רב בעיתון המגיד. נכתב שם שהסולטאן עבדול עזיז אישר לציבור היהודי שגבאי לא יתערב יותר בענייני הכוללות. ראו: רפאל עוזיאל, המגיד, 29 במאי 1862.

80 על יחזקאל גבאי הסב ראו: צור 2016, עמ׳ 84–87. תאריך מיתתו הוא 3 ביולי 1823. ראו מצבתו בקושקונגוק E6 אבן 248.

81 פרנקל 1860, עמ׳ 52–53, 67.

בעל עוצמה פוליטית.[82] גם בשנת 1860 הוא הופיע במקור אחר בתפקיד סופר העדה ושהוא נכבד מאוד בעיני השלטונות.[83] את ג׳ורנאל ישראלית ערך עשר שנים (1860–1871) ואחרי הפסקה של כמה שנים הוציא לאור את העיתון ״איל טיליגראפו״ שהופיע עשרות שנים. שני עיתוניו קיבלו סובסידיה מתקציב הקהילה עד לשנת 1883.[84]

בסוף חודש אדר תרכ״ב (מרץ–אפריל 1862) כתב גבאי מאמר חיובי על ארגון הבונים החופשיים, ולפיו לא כל חברי הארגון אתאיסטים.[85] בגין מאמר זה רוב תלמידי החכמים ורוב היחידים בקהילה דרשו לסלקו מתפקידו. הרצון להדיחו נבע כנראה ממניעים פוליטיים, ופרסום המאמר שימש עילה. הבונים החופשיים נחשבו בעיני השמרנים לארגון הקרוב לעבודה זרה, אך גבאי ראה בהצטרפות אליהם, בדומה למה שנעשה בקרב יהודי מערב אירופה, חלק מן השתלבות בחברה הכללית בתקופת הרפורמות. את פעילותם אישר השער העליון כחלק מן הרפורמות העות׳מאניות.[86] בשנת 1856 הוקמה הלשכה הגדולה הטורקית הראשונה באיסטנבול והסולטן מוראד החמישי (1840–1904) היה חבר בלשכה, והפך לסולטן העות׳מאני היחיד שהצטרף לבונים החופשיים. אומנם השפעתו על האימפריה הייתה שולית ביותר כי הוא שלט שלושה חודשים בלבד בשנת 1876.[87] ידוע שאישים מבין הפראנקוס באיסטנבול, בהם עמנואל ונציאני ממנהלי בנק קאמונדו, היו חברים בלשכה, אך לא ידוע כי קאמונדו עצמו הצטרף ללשכה.[88]

בתשובה שכתב הרב אקריש בחודש תמוז תרכ״ב (יולי 1862), הוא דן במאמרו של גבאי ותקף את אלה שטענו שאין בעיה באמונה של הבונים החופשיים.[89] דבריו כוונו לפראנקוס שהצטרפו לארגון זה. הוא חקר בעל פה אנשים שקראו ספרים בצרפתית על סמלי הלשכה וטקסיה, וכתב את הדברים בפירוט רב כדי להוכיח לציבור היהודי שמדובר בעבודה זרה.[90] פרשת המאבק להדחת גבאי היא למעשה המשך לפרשת האיסקולה, במאבק שניטש בין שוחרי הרפורמות לשמרנים.

---

82 על משרה זו במאה השבע־עשרה ראו: בן נאה תשס״ז, עמ׳ 135–137; על המאה התשע־עשרה ראו: כרמי 1996, עמ׳ 37; גילה תש״ע, עמ׳ 57.

83 המגיד, 29 באוגוסט 1860. הכתבה מובאת מתוך העיתון Archives Israelites.

84 לוי תשנ״ו, עמ׳ 239.

85 ראו: אקריש תרל״ו, סי׳ יד; רודריג 1994, עמ׳ 456 הערה 49.

86 על יהודי אירופה וקשריהם עם הבונים החופשיים ראו: כ״ץ 1968. על סמלי המסדר ראו: אקריש תרל״ו, סי׳ יד, ובדיון להלן.

87 https://linfordresearch.info/fordownload/World%20of%20Fmy/Nairn%20Turkey.pdf

88 ראו: רודריג 1994, עמ׳ 456 הערה 49; רודריג 1990א, עמ׳ 53.

89 אקריש תרל״ו, סי׳ יד.

90 לדוגמה, נר דלוק לפניו, ״ציור המקבות והגרזן כל כלי ברזל והמרכז אל הנקודה ותולין הציור על צוארם ומכסים אותם תחת בגדיהם״. וכן בית מיוחד להתוועדות בימים מיוחדים, תפילה בגילוי ראש בחשאי ומטפחות מיוחדות. ראו: אקריש שם, שם.

הרב פאלאג׳י כתב כי לאחר פרסום המאמר פנו מתנגדיו של גבאי לגביר חזקיה קארמונה, שהשיב להם שכעת ערב פסח וזקוקים לגבאי שישחרר יהודים מן הכלא, וכי חשוב שיישאר בתפקידו וישרת את הרב אביגדור למטרה זו לשליחות ב״פתח המלכות״.[91] היו תלמידי חכמים וגבירים שרצו להדיח את גבאי מכיוון ״שעשה שלא כהוגן שיש לו כמה חטאים״, כלומר לא רק המאמר על הבונים החופשיים הטריד את יריביו. אך לא ברור באילו חטאים מדובר, וייתכן שמדובר באי שמירת מצוות בקפידה או התרועעות עם גויים.[92]

לפי תשובת הרב פאלאג׳י, אחד מטובי העיר, שיש לזהותו עם חזקיה קארמונה, אמר שטובי העיר השאירו בידי גבאי רק את השירות שהוא מעניק לחכם באשי, וכי הוא ידון עם שאר טובי העיר בהדחתו גם מתפקיד זה לאחר חג פסח. לאחר החג פנו מעל עשרה יהודים לקאמונדו ודרשו להדיח את גבאי, ואולם הוא סירב לעשות זאת בלי פסק דין. אותם יהודים טענו שהרב אקריש היה עימם, אך קאמונדו ביזה אותו ואמר שאינו מכיר בו אפילו בתור שמש, ועל כן החרים הרב אקריש את קאמונדו בביתו, בשווקים וברחובות.

טובי העיר דרשו מהרב אביגדור להנחות את הרב אקריש לשוב לביתו ולהפסיק את פעילותו כנגד קאמונדו, אך בתחילה הוא לא נעתר לבקשה. לאחר לחצי הרפורמיסטים הוא נדרש לשלוח לשער העליון בקשה עם חותמת החכם באשי כדי לאסור את הרב אקריש. הרב אביגדור ככל הנראה לא רצה לעשות זאת כי חשב שהמצב יירגע מאליו. בינתיים כמה פראנקוס בעלי חסות זרה, ששמעו על הביזיון והחרם שהטיל הרב אקריש על קאמונדו, תכננו לנקום בו באמצעות תביעה בבית המשפט המוסלמי או בקונסוליה האוסטרית (״הקאנג׳יליריאה״) שקאמונדו היה נתין שלה באותה עת. קאמונדו היה המנהיג העיקרי של הפראנקוס בעיר, ורק לאחר איחוד איטליה בשנת 1866 קיבל נתינות איטלקית.[93] הפראנקוס לחצו על הרב אביגדור לאסור את הרב אקריש וטענו שאם לא יעשה כן, ״קנאים״ עלולים לפגוע ברב אקריש פיזית, והמליצו לתבוע אותו למשפט בקונסוליה, ״ויהיה משפטו חזק כפי נימוסיהם״.

לבסוף חתם הרב אביגדור על בקשה לשער העליון לאסור את הרב אקריש, לאחר שלדבריו שני אנשים הבטיחו לו שייכנס למאסר נוח. הרב אקריש נכלא בחאן איפליק, בית כלא המיועד להורגי

91 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא. ביטוי זה מצוי לאורך כל התשובה. להלן נכנה במונח השער העליון את הביטוי ״פתח המלכות״ שהופיע בכל התשובה. יחזקאל גבאי המשיך לכהן כחבר המג׳ליס הגשמי משנות השבעים ועד לפטירתו. ראו: לה איפוקה, 25 בינואר 1883; המגיד, 5 במרץ 1862; חיים צבי 1869; עברי אנכי, 6 במאי 1870; בעיתון לה איפוקה, 11 ביולי 1884 נזכרת פטירת יחזקאל גבאי. על מצבתו בקושקוגוק D6 אבן 171 כתוב ״שר שרים״ ו״הטפסר״ ו״סופר״. היה בנו של יוסף שלום גבאי.

92 על קשרים אלה נלמד שבני משפחת קאשטרו היו בקשר הדוק עם מיסיונרים נוצרים. ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2025.

93 כגון אלפאנדארי תרכ״ח, חו״מ סי׳ לא.

נפשות בשכונת איוב (Eyoub).[94] בבית כלא זה האסירים עשו "עבודת המלך", כלומר עבודה מפרכת.[95]

בתקופת הרפורמות בעשור האחרון של המאה התשע־עשרה החלו שינויים דרמטיים במערכת הענישה העות'מאנית: עונש מוות הפך לנדיר מאוד לאחר שנת 1839, עונשים גופניים ועינויים הוצאו מחוץ לחוק ועונש ההגליה שהיה נפוץ פחות הופיע בחוק העונשין משנת 1858. מאסר הפרך לענישה השכיחה ביותר, ובבית הסוהר נדרשו לעשות עבודת פרך. כמו כן הוקמו מחנות עבודה לאסירים באיים כמו קפריסין, רודוס ומיטילין.[96]

מאסרו של הרב אקריש הלהיט את הרוחות, ויהודי העיר פנו לסולטאן עבדול עזיז, והוא הורה על שחרורו לאחר יום אחד.[97] בג'ורנאל ישראלית תיאר פראנקו בדרמטיות את השחרור: הסולטאן התפלל במסגד איוב ונמצאו לידו חיילים ויהודים רבים, ולפתע הגיעו יהודים בסירה כדי לתת לו עצומה שבה ביקשו לשחרר את הרב אקריש שנכלא בבית הסוהר באיוב. הוא שחרר אותו מייד וההמון היהודי חגג את שחרורו, והרב נישא ברחובות חאסקוי כקדוש מעונה.[98]

מכל המקורות עולה כי הרב אביגדור לא זכה לאהדה רחבה בציבור, בדומה לרבים מנושאי משרת החכם באשי באימפריה העות'מאנית,[99] וגם לא זכה להערכה בחברה היהודית, קרוב לוודאי משום שלא נחשב לאחד מגדולי הפוסקים. שני מחנות היריבים פנו לשער העליון בעניין הדחתו, כאשר מתנגדי הרב אביגדור האשימו אותו בעבירות, בין השאר בנושא מצוות הפסח, והאשימו את הנהגת הקהילה בהונאות ובבעיות בניהול הכספים.[100]

הקמת בית הדין המיוחד ודרך פעולתו

בשל המחלוקת הקשה בקהילה, זימן פואד פאשה בית דין מיוחד של ארבעה רבנים בכירים כדי שיכריעו במחלוקת לפי דין תורה: הרב הראשי של שאלוניקי הרב אשר קובו, החכם באשי של איזמיר הרב חיים פאלאג'י שנתמנה לכהן כאב בית הדין, הרב הראשי באדירנה (אדריאנופולי) יקיר גירון

94 אקריש תרל"ו, סי' יג. על מאסר זה ראו גם: הכרמל, 6 מרץ 1863; פראנקו 1897, עמ' 164.

95 פאלאג'י תרל"ג, חו"מ סי' צא.

96 שול 2014, עמ' 24. באמצע המאה התשע־עשרה נקבעו הקלות רבות בתנאי המאסר באימפריה העות'מאנית. שם, עמ' 42–49. על בתי הסוהר בעיר ראו גם: אדאק 2017.

97 פאלאג'י תרל"ג, חו"מ סי' צא. ידוע גם שהיו אסירים יהודים שנשפטו בשנות העשרים של המאה התשע־עשרה למאסר עם עבודת פרך במספנה האימפריאלית, שכללה גם בית כלא. ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2020, עמ' 437–438; בורנשטיין־מקובצקי 2019, עמ' 60–71.

98 ג'ורנאל ישראלית, מס' 100, 10 בדצמבר 1862. הגיליון אינו בידינו. ראו: פראנקו 1897, עמ' 164–165; כרמי 1996, עמ' 40–42.

99 ראו: הראל תשס"ז, עמ' 19 ולאורך החיבור.

100 כרמי 1996, עמ' 41.

והרב הראשי של סרס (Serres) מנחם הכהן בן ארדוט.[101] השער העליון אישר את הרכב בית הדין בהיעדרות הרב קובו עקב מחלתו, והרב פאלאג׳י שמר את האישור. בתשובתו ציין כי שלושתם הוכרחו להגיע לאיסטנבול על פי גזרת המלכות, ובעלי הדין אישרו שהם יהיו דיינים באמצעות שטר הרשאה חתום. כלומר המינוי מטעם השלטונות נחשב מעשה חריג והיה חשוב שיקבל גושפנקה מבעלי המחלוקת.

הרב פאלאג׳י, שהיה אז כבן 74 ולא היה מורגל בנסיעות ארוכות, נסע בים מאיזמיר לאיסטנבול בחודש חשון תרכ״ג (נובמבר 1862). הוא ציין את הסכנות הגדולות הטמונות בדרכים ואת ההוצאות המרובות הכרוכות בנסיעה. עם הגיעו לאיסטנבול הוא חלה, הוציא כסף רב על רופאים ותרופות, אך פרעו לו רק קרוב ״לחצי ההוצאה״. לאחר פנייה לשער העליון, קיבל חלק מן הוצאות הנסיעה גם מצד התובעים והנתבעים. נסיעה זו בזקנותו, עם כל המשתמע ממנה ועוגמת הנפש שנגרמה לו בשל היחס המשפיל של מתנגדי הרב אביגדור כלפיו בעת שהיה אב בית הדין המיוחד, מתועדת גם בכתביו האחרים בקיצור רב.[102]

שני הצדדים הסכימו להקים את בית הדין המיוחד כדי לסיים את הסכסוך באמצעות פסק דין רבני שיחייב אותם. יש מקום להניח כי פואד פאשה קיבל את שמות הדיינים האלה מיהודים שהיה לו משא ומתן עימם, כמו יחזקאל גבאי או קאמונדו. באותו זמן כבר היו פסקים שקשורים לסכסוך, שהחזיקו בהם בעלי המחלוקת, אך הם לא שרדו.

בתשובה הוא גם כתב ששני רבנים, הרב יוסף אלפאנדארי, מגדולי דייני העיר, והרב יאודה רוזאניס כתבו פסקים לא להדיח את הרב אביגדור, אך פסקים אלה אינם מצויים בידינו.[103] לאחר תום פרשת הדחתו חתם הרב אביגדור בשנת תרכ״ז (1867) לצד ר׳ יעקב בכ״ר דוד על הסכמה לספרו של הרב אלפאנדארי ״פרת יוסף״. יש מקום להניח שהרב אלפאנדארי לא רצה לפרסם בתום המחלוקת פסק שינציח את המריבה הקשה ורצה לשמור על יחסים טובים עם שני המחנות. כאשר בשנת תרי״א

101 פראנקו 1897, עמ׳ 166. היה בן למשפחת רבנים נודעת משאלוניקי. על בית דין זה ראו גם: פאלאג׳י תרכ״ה, דף ד; הכרמל, 6 במרץ 1863. ר׳ מנחם הכהן ן׳ ארדוט כתב פסקים אחדים. יש התכתבות בהלכה שלו עם ר׳ אשר קובו ור׳ חיים פאלאג׳י בשנת ת״ר (1840). ראו: פאלאג׳י ת״ר-תר״ט, חו״מ סי׳ כ-כב. הוא חתום בבית הדין בשאלוניקי בחשון תקצ״ה (1834) עם ר׳ אברהם מולכו ור׳ אשר קובו. ראו: שער אשר, ח״א, סי׳ טז; שוחטמן 1992, עמ׳ קעג.

102 פאלאג׳י תרכ״ה; הדרשה ״תוכחת חיים״ בתוך פאלאג׳י תרכ״ג.

103 הרב חיים פאלאג׳י אישר בהיותו באיסטנבול באמצע חודש כסלו תרכ״ג (דצמבר 1862) את פסק ר׳ יוסף אלפאנדארי בעניין עגונה אשכנזייה. ראו: אלפאנדארי תרכ״ח, אה״ע סי׳ ג. תשובת אלפנדרי מובאת שם, סי׳ ב. הוא גם כתב הקדמה לשו״ת פרת יוסף שנדפס בשנת תרכ״ז (1867). לספר זה כתבו הקדמות גם ר׳ יעקב בכ״ר דוד, ר׳ יעקב אביגדור ור׳ יקיר גירון. המחבר הספיק לכתוב הקדמה בח׳ באדר א׳ תרכ״ז (16 בפברואר 1867) לפני פטירתו בכ׳ באדר תרכ״ז (28 בפברואר 1867). הרב פאלאג׳י הספיק גם לסופדו בהגיע שמועת פטירתו לאיזמיר. ראו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 64. על ר׳ יהודה רוזאניס לא ידוע דבר לפי שעה, ובירי שהוא בן למשפחת הרבנים רוזאניס בעיר.

(1851) הדיח קאמונדו את המרביץ תורה של קושקונגוק לאחר עשרים שנות כהונה ומינה במקומו מחליף, טען הראשון כי ההדחה נעשתה שלא כדין, אך הרב אלפאנדארי דחה טענה זו.[104]

בפסק הדין נראה כי הרב פאלאג׳י נקט זהירות רבה בתיעוד המסמכים, ובהיותו דיין ותיק ומנוסה הוא חזה שהתיק עשוי לעורר התפתחויות וערעורים במשפט זה.

לפי דרישת בית הדין המיוחד מינו תובעי ההדחה ארבעה מורשים תלמידי חכמים, ממתנגדי הרב אביגדור, בשטר ובחתימת ידם, והרב פאלאג׳י שמר אותו אצלו. לאחר שהארבעה השמיעו את טענותיהם לפני בית הדין המיוחד והן נרשמו, הם נשלחו לביתם כדי שלא יהיו נוכחים בעת עדות הרב אביגדור. לאחר מכן הגיע הרב אביגדור עם שלושה תלמידי חכמים והשיב לכל הטענות, ואף טענותיו נרשמו. ביום למוחרת התקיימה ישיבה נוספת בנוכחות המורשים ושלושת תלמידי החכמים, ובה הוצגו שוב טענות ותשובות, ובסופה נאמר שאין טענות נוספות. הרב פאלאג׳י תיעד בפירוט עשר טענות שהעלו המורשים ותומכי הרב אקריש, את תשובות הרב אביגדור ואת חוות הדעת של הדיינים על העדויות. בטענות הובא מידע על הסיבות לסכסוך ומהלכו. להלן עיקרי הטענות נגד הרב אביגדור ותשובותיו:

הטענה הראשונה. המורשים טענו שיש להדיח את הרב אביגדור על שגרם למאסר הרב אקריש, בלי להזמינו קודם לבירור. הוא השיב שהרב אקריש נהג שלא כדין בחרם נגד קאמונדו, ושהוא בחר ב״רע במיעוטו״ כאשר גרם למאסרו. לדבריו הוא פעל מתוך לחץ הפראנקוס וכדי למנוע פגיעה חמורה עד סכנת מוות של ״מרי נפש״ ברב אקריש. יש כאן האשמה כבדה של אנשים שפוגעים ביריביהם באמצעות גויים, ואולי נרמז כאן על עלילה נגד הרב אקריש לשער העליון שהייתה עלולה להביא לידי מיתתו. תמוהה גם טענתו של הרב אביגדור כי חשש ממשפט ״בקנג׳לריאה״, שהרי נתינים זרים לא יכלו לתבוע לפי חוקי הקפיטולציות את הרב אקריש ותומכיו שהיו נתינים עות׳מאניים. הרב אביגדור ציין שהרב אקריש שוחרר מבית הסוהר לאחר יום בלי להביא את התיאור על דרך השחרור. הוא גם השמיע את טיעונו על ההוראה שנתן לשני אנשים שלא נקב בשמם, וברי שנמנו על המחנה שלו, לאסור את הרב אקריש בכלא נוח. לדבריו הם לא הגיעו ולכן הרב אקריש נאסר בבית הסוהר שבו קיימת ״עבודת המלך״. הוא נשבע על כך וציין כי יש לו עדים.

הטענה השנייה של המורשים הייתה שהרב אביגדור שלח לשער העליון דרישה בכתב לשים בבית הסוהר את מהר״ש פריסקו ואת סיניור יוסף אלנקוה על לא חמס בכפם. מהר״ש פריסקו הוא ר׳ שבתי פרישקו מרבני העיר, שהיה אחד מיריביו של קאמונדו. הוא היה צאצא של ר׳ משה פרישקו, מחבר ספר ״ידיו של משה״ ובן למשפחה ידועה בעיר.[105] ר׳ שבתי פרישקו היה בשנת 1877 ״מאריה דאתרא

104 אלפאנדארי תרכ״ח, חו״מ סי׳ כג. לפי גלנטי המארי דאתרא המודח בשנת 1851 היה ר׳ אברהם ן׳ פשט. גלנטי 1980, כרך 2, עמ׳ 174.

105 בקושקונגוק מצויות מספר מצבות מן המאה התשע־עשרה ותחילת המאה העשרים של אישים בשם זה. הראשון נפטר בט׳ באייר, אך השנה הופיעה בנוטריקון ולא הייתה ברורה. מכונה בה ״החכם השלם״. קושקונגוק D6 אבן

בכפר איסטיפול״ וצוין בעיתון כי הוא מנהל את עדתו ברוח הזמן.[106] בשנת 1888 הוא נזכר בשם ״מרא דאתרא מקהילות איסטיפול וקאשטוריאה״.[107] בשנת 1894 נכתב שהרב שבתי הלוי נתמנה במקום הרב שבתי פרישקו לחבר הוועד הרוחני.[108] הרב שבתי פרישקו התיישב בירושלים בשנת תרנ״ז (1897).[109] פטירתו נזכרת בעיתון בשנת 1908 והוא נזכר בשם ״הרב המופלא״.[110] היה אביו של העיתונאי דוד פרישקו.[111]

הרב אביגדור השיב שאכן לא היה חמס בכפיהם של ר׳ שבתי פרישקו ויוסף אלנקוה, וכי הוא התנגד למאסרם, אך הגבירים אברהם אבן זונאנה ושמואל מולכו אילצו אותו לחתום על מסמך הדורש לאוסרם, ועם זאת הם הבטיחו לו בשבועה חמורה ״שלא יגעו בהם כלל״. בפועל השניים לא נאסרו אז. הדעת נותנת שהגבירים אבן זונאנה ומולכו תבעו את המאסר מכיוון ששני האישים היו לצנינים בעיני הרפורמיסטים.

עם זאת בשנת 1863 אכן נשלחה פנייה מטעם החכם באשי, קרוב לוודאי הרב אביגדור,[112] לשער העליון להגלות את הרב פרישקו לעיר דימוטיקה (דידימוטיכו) שבתראקיה. לאחר מכן ב־19 בפברואר 1864 נשלחה בקשה דומה מטעם הקאימאקאם יקיר גירון לשר החוץ להגלותו לדימוטיקה בליווי יאסאקג׳י (שוטר) בטענה שהרב פרישקו הפריע לסדרי הקהילה ונהג בחוצפה ובתכסים אף שהוזהר לא לנהוג כך.[113] כלומר הרב פרישקו המשיך בהתנגדותו לרפורמיסטים גם כלפי יורשו של הרב אביגדור, הרב גירון.[114]

שני הגבירים אברהם בן זונאנה ושמואל מולכו נמנו שנים רבות על חברי ההנהגה החילונית, בן זונאנה לפחות משנת תרי״ב (1852) ומולכו החל משנת תרכ״ד (1864).[115] אבן זונאנה היה חבר

---

84. לא הרחק משם מצויה מצבת הזקן שבתי בן משה פרישקו שנפטר בט׳ חשון תקצ״ח (8 בנובמבר 1837) שם, D6 אבן 19; השלישי נפטר בן 80 בט״ז כסלו תרס״א (8 בדצמבר 1900) ומצוין ״איש חשוב״. שם H1 אבן 44. הרביעי נפטר בגיל 69 בט׳ באדר א׳ תרס״ב (16 בפברואר 1902) ומוגדר ״איש חשוב״. שם 1-2 אבן 112.

106 פרחי 1877. צוין כי באיסטיפול שבשכונת באלאט התקיים בית כנסת עתיק בשם זה שנשרף בשנת 1899 ונבנה מחדש. בשנת 1888 צוין כי חיים שם יהודים רבים לצד הרוב המוסלמי וכי יש ליהודים שם שני בתי כנסת, שני תלמודי תורה ובית הכנסת אורחים. הצפירה, 11 ביולי 1888.

107 הצפירה, 22 ביולי 1888.

108 העברי, 7 בינואר 1894. נזכר בדוחות ״המורה לצדקה״ בשנים תרנ״ט-תרס״א (1899-1901).

109 מולכו תשכ״ו.

110 איל טיימפו, 26 באוקטובר 1908.

111 מולכו תשכ״ו.

112 התאריך המלא לא מובא. גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 256. הרב גירון נתמנה רק ביולי 1863 ויש מקום להניח שבחודשים הראשונים לכהונתו לא התעמת עם מתנגדי הרב אביגדור.

113 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 256, 381-382. היאסאקג׳י היה מי שליווה מטעם השלטון אדם חשוב.

114 ראו עליו גם בדיון על הרב גירון.

115 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 360; שם, עמ׳ 230-231.

המג׳ליס גם בשנים 1866, 1876, 1880, 1882, ו־1889 ועמד בראשו בשנת 1871.[116] באותה שנה הוא התגורר בגאלאטה ותרם ממון לשד״ר משה מלכא.[117] פעם אחת הופקדו בידו בטבת תרכ״ח (ינואר 1868) נכסי יתומה עד שתגדל ותינשא.[118] גם שמואל מולכו חי בגאלאטה וכיהן כחבר המג׳ליס גם בשנים 1866, 1874, 1877, 1879, 1880 ו־1883.[119] הוא נפטר ב־19 בינואר 1886 ועל מצבתו היה כתוב ״הגביר הנכבד״.[120] יש לציין שהיו מבני משפחות בן זונאנה ומולכו שהצטרפו לקהילת הפראנקוס ונטמנו בבית העלמין האיטלקי.[121]

על יוסף אלנקוה נלמד לפי שעה רק לפי מצבתו בקושקונגוק שהיה איש חשוב ונפטר ב־22 במאי 1878.[122] משפחת אלנקוה נחשבה לאחת המשפחות המיוחסות בעיר במרוצת דורות. יעקב אלנקוה היה ידוע במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, והיה חתנו של הקאימאקאם משה הלוי.[123]

הטענה השלישית של המורשים היא שהרב אביגדור הורה על ״סורגון״ (Sürgün), כלומר להגלות מן העיר את מהר״י מטראני מבלי שזה עמד לפניו לדין. את עונש ההגליה מטעם החכם באשי היה מבצע השער העליון.[124] הרב אביגדור השיב כי הוא וכל הרבנים והחכמים שבעיר גזרו על מהר״י מטראני עונש הגליה של התנהלותו בהפקרות גדולה – הוא החרים בקולי קולות את כל תומכיו מהעיר והרס את מעמדם בשווקים וברחובות. הוא הדגיש כי פעל ״אחר מעשה בית דין״, אף שהותר לו לא לעשות זאת. עם זאת הרב אביגדור ביקש להציל את מהרי״ מטראני מהגליה זו כפי שהציל את ר׳ יצחק הכהן שהיה עימו, כשהזהיר אותו מראש כי הוא עלול לצאת לגלות.[125]

הרב אביגדור טען שכדי להציל מהגליה גם את מהר״י מטראני הוא הלך מייני קוי (Yeniköy), כפר השוכן במצרי הבוספרוס שאוכלוסייתו בעיקרה יוונית ומיעוטה יהודית,[126] לאורטקוי לפגוש את

---

116 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 360; איל טיימפו, 7 בדצמבר 1876; שם, 10 באפריל 1883; חבצלת, 24 בינואר 1879; רוזן 2005, עמ׳ 96.

117 חבצלת, 12 באוקטובר 1871.

118 ספר הזכרונות תרי״א-תרל״א, דף 138ב.

119 ראו: גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 360. בשנת 1871 תרם לשד״ר משה מלכא. חבצלת, 12 באוקטובר 1871.

120 מצבתו המפוארת בבית העלמין האיטלקי, 1, אבן 207. גם ״השר והטפסר״ יצחק פאשה מולכו שנפטר ב־26 ביוני 1919 נטמן שם. שם, 3 אבן 7. הוא היה חבר המג׳ליס בשנת 1892.

121 מצויה בבית העלמין האיטלקי מצבה של רפאל אברהם ן׳ זונאנה שנפטר ב־20 בפברואר 1914. שם, 2 אבן 82. גם שמואל מולכו נטמן שם. ראו עליו להלן.

122 קושקונגוק B2 אבן 62.

123 קרוב לוודאי שנפטר בט״ו בטבת תרס״ט (8 בינואר 1909). מצבתו באורטקוי K9 אבן 22.

124 ראו: שול 2014, עמ׳ 21, 24, 25, 54, 172, 174.

125 ידוע שיצחק כהן היה חבר המג׳ליס בשנים 1874, 1877 ו־1879. כמו כן ידוע שיצחק בן ברוך כהן היה חתנו של הרב אביגדור, אך לא סביר שחתן הרב אביגדור נמנה על מתנגדיו.

126 על היישוב בייני קוי ראו: גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 182. בשנת 1882 חיו שם 77 גברים יהודים ו־57 נשים יהודיות. רוזן 2021, עמ׳ 174.

הגברת בולה שרה די שאקי שתדבר עימו שיחזור בו מפעילותו נגד הרב אביגדור, אך הוא לא שעה לבקשתה ועמד במרדו. באותו פרק זמן גר זמנית הרב אביגדור ביניי קוי בשל המחלוקת.

קרוב לוודאי שיש לזהות את מהר״י מטראני עם אדם ששמו ר׳ יוסף מטראני שנפטר ב־13 ביולי 1874 ובמצבתו הוא מתואר ״אב לאביונים״.[127] ייתכן שהוא היה בנו של מהר״ם מטראני, מורו של הרב מנחם צונצין.[128] יש מקום לשער שבולה שרה די שאקי הייתה אשת אחד הגבירים למשפחת שאקי, משפחת בנקאים עשירה בעיר. יש מקום להניח שהיא טוותה קשרים עם השער העליון, ושהרב אביגדור הסתייע בה כבר קודם לכן או שמע עליה.[129] לפי שעה לא מצאנו תיעוד נוסף עליה.

הטענה הרביעית של המורשים הייתה שהרב אביגדור פעל עם שבעת טובי העיר מתוך ניגוד לחוקי התורה. הוא הכחיש זאת, אך הודה שבפעמים מסוימות הכריחו אותו הגבירים שבעת טובי העיר לפעול לפי רצונם. הוא טען כי לא היה מסכים עימהם אם היה רואה שהמשפט לא נעשה לפנים משורת הדין. הוא ציין סכסוכים עם אישים: ״כאשר אירע כמה פעמים תנור יוכיח[130] חזקה יוכיח[131] טיג׳אריט[132] יוכיח, אלמושנינו[133] יוכיח, רומאנו[134] יוכיח, חאסון[135] יוכיח, דהיה להם הפרש להרב נר״ו עם הגבירים ז׳ טובי העיר בכל העניינים הללו, ולא הסכים לסברתם, ועשה הפך דעתם כדת של תורה, וגם הגבירים טובי העיר הי״ו לא הקפידו על זה״. אין בידינו מידע על הסכסוכים האלה. נלמד מכאן שהרב אביגדור הודה שפעל בכמה אירועים בשל לחצים שהפעילו עליו אותם גבירים.

הטענה החמישית של המורשים היא ששונאו של הרב אביגדור, הרב מנחם צונצין, שהיה דיין ידוע ומוסמך להכריע בדיני איסור והיתר, החרים אדם אחד שפגע בכבוד תלמידי החכמים. הרב אביגדור ״הכריז שם דהחרם ההוא כחרס הנשבר״, כלומר שהחרם זה היה חסר תוקף. הרב אביגדור השיב על טענה זו כי שנאת הרב צונצין כלפיו מתבטאת באירועים אלה: הראשון, ביום הלוויה של בנו של

127 מצבה פשוטה. אורטקוי E10 אבן 12.

128 בניהו תשמ״ט.

129 הגביר דוד ירושלמי ייצג את רחל אלמנת הח״ר יעקב שאקי, בתו של הגביר בכור יצחק קארמונה, בדיון על זכויותיה בסכום שהקציב הסולטאן עבדול עזיז ליתומים בשנת תרכ״ה (1865). ראו: ספר הזכרונות תרי״א-תרל״א, דף 119א-ב. הגביר ר׳ רפאל אברהם שאקי נמנה על רבני באלאט. הקדמת ר׳ ברוך ירושלמי לספר אהבת דוד הנספח לספר שמן ראש, ראו: ירושלמי תקצ״ט. וכן חיות תקפ״ט, הקדמת המחבר.

130 ראו על ביטוי זה תוספות, חולין קיח ע״ב.

131 ביטוי זה מובא בשיירי קרבן מסכת כתובות פרק ה.

132 כנראה מסחרי. לא ברור למה הוא מתכוון.

133 שמא מדובר בר׳ רפאל אלמושנינו שמתנגדי הרב גירון רצו להציעו למשרת הקאימאקאם. ראו בדיון להלן על המחלוקת לאחר הדחת הרב אביגדור.

134 ייתכן שמדובר בג׳יליבי חיים ישראל המכונה מירקאדו רומאנו שנזכר בשנת 1868 בין גבירי קושקונגוק ודאג חאמאמי. הקדמת ר׳ שבתי גאליפוליטי לספרו ישמח משה, ראו: גאליפוליטי תרכ״ח.

135 ייתכן שמדובר ברפאל חאסון שיצוין להלן.

הגביר ג׳יליבי אברהם חאטים שמת בחיי אביו,[136] כשראה הרב צונצין את הרב אביגדור התרחק מאוד ממנו בשל שנאתו את הרב אביגדור; השני, הרב צונצין לא הגיע לחנוכת הבית של הרב אביגדור ״שבא לדור בכפר שלו״, כלומר אורטקוי;[137] והשלישי, שהרב צונצין השמיע דרישה בקולי קולות לפני קהל ועדה להדיח את הרב אביגדור. המורשים ציינו שמתנגדיו הלשינו עליו לשער העליון, ובד בבד היו תומכים שלו שהלכו אף הם לשער העליון לתמוך בו, ובהם אותו אדם שהרב אביגדור ביטל את החרם שהטיל עליו הרב צונצין.

יש לציין שהרב צונצין כיהן בשנות השבעים והשמונים בשכונות חשובות בעיר. בשנת תרל״ח (1878) הוא נתמנה למרביץ תורה בבאלאט וכיהן כאב בית דין רבה בבאלאט בשנות השבעים והשמונים. סמוך לפטירתו בחשון תרמ״ד (נובמבר 1883) הוא נזכר בתור אחד משני רבני העיר ומכונה ״הרב המופלא״. על גבי מצבתו נחקקו תאריו ״רב פעלים מרביץ תורה הרב הגדול מעוז ומגדול רב קשישא אבן הראשה ר״מ ור״מ איסטנבול רבתי עם״.[138] הרב אביגדור טען שלא הסיג את גבולו של הרב צונצין וכי אפשר לשאול את ר׳ יעקב (מהר״י) עלי[139] ומהר״ח שאול,[140] שכשהגיע לכפרים שלהם שבהם הם מרא דאתרא, הוא חלק להם כבוד, וכך היה ודאי נוהג גם כלפי הרב צונצין בכפר שלו ולא היה מסיג את גבולו.

הטענה השישית של המורשים היא שהרב אביגדור השאיר את ר׳ רפאל חאסון במאסר בבית הסוהר שלושים ושמונה ימים, אך רפאל הצליח לשחרר את עצמו ולצאת מהכלא. הרב אביגדור הכחיש כל מעורבות במאסר זה, וחקירת בית הדין אישרה שאנשי המג׳ליס הם האחראים למאסרו של חאסון, וכי הם שלחו כתב וחותמת של המג׳ליס כדי שיאסרוהו, ולכן אם יש לחאסון טענה הוא יכול להתדיין איתם בדין תורה. לפי שעה לא מצאנו מידע על אותו רפאל חאסון.[141]

הטענה השביעית של המורשים היא שהרב אביגדור עבר על שבועתו ״להיות עמהם״ ולכן הוא עבריין. הוא הכחיש שנשבע להיות עם מתנגדיו, וטען שלקח את החותמות של רבני הכפרים כדי למנוע את הדחתו. הוא חשש שיחתמו בחותמות האלה שהם לא רוצים בו.

---

136 נמנה על גבירי העיר שתמכו באיסקולה. גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 307–310. שרדו מצבות רבות של בני משפחת חאטים בעיר במאה התשע־עשרה, בהן מצבת מירולה אשת אברהם חאטים שנפטרה בגיל 58 בי״ז באב תרנ״ו (23 ביולי 1896) בהניחה בעל וילדים. קושקונגוק H10 אבן 101; ראו על המשפחה: בורנשטיין־מקובצקי 2021.

137 על מגוריו של הרב צונצין באורטקוי באותו זמן ראו: אקריש תרל״ו, סי׳ ח; בניהו תשמ״ט, עמ׳ ז–ח.

138 ראו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 94. היה רבו של ר׳ רפאל ביטראן ולדעת בניהו ייתכן שחלק על דעת רבו בעניין הדחת הרב אביגדור. ביטראן תשמ״ט, עמ׳ ו–ז.

139 ראו עליו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 89.

140 ידוע תושב העיר הרב יצחק שאול שנתמנה לחכם באשי בצנעא בשנת 1876 וכיהן שנתיים עד פטירתו בשנת 1878. טובי תשל״ו, עמ׳ 104–117. יש בקושקונגוק E5 אבן 11 מצבת הזקנה לונה אלמנת ״איש ירא אלקים״ יצחק שאול שנפטרה ב־8 בספטמבר 1871.

141 לא שרדה מצבתו, אך נמצאת בקושקונגוק מצבת אברהם חאסון שמת בקיצור שנים ב־22 באוגוסט 1861 ונרמז במצבה שהיה עשיר. קושקונגוק H1 אבן 16.

המתנגדים טענו טענה זו: "למה כתבו הקופיאג'יס (העתקים) ארזואל[142] כנגדם". הרב אביגדור נשבע לפני בית הדין המיוחד שלא שמע על כך אלא רק באותו יום ואין בידו שום ידיעה על כך. לכן אי אפשר לטעון שנשבע שבועת שווא, ושהוא בבחינת עבריין הראוי לעונש ואפשר לנדותו.

הטענה השמינית של המורשים היא שהרב אביגדור הזניח את הפיקוח על האיסקולה, לפי שבעת התנאים שהתבקש למלאם.[143]

הרב פאלאג'י כתב שהוא דיבר איתם פנים אל פנים על כך, אך התברר שפניהם של מתנגדי הרב אביגדור למלחמה. הוא ציין שרוב תלמידי חכמים בעיר לא רצו ברב אביגדור ורק מעט מהם רצה בו, ואולם אי אפשר להדיחו אלא מכוח הורמנא דמלכא, וכוח הרבים בטל עם פסק בית הדין המיוחד. מכאן נלמד שהוא קיבל מינוי מהשער העליון לאחר דרישת הגבירים ובראשם קאמונדו והפראנקוס. יש מקום להסיק שהציבור הרחב ורוב תלמידי החכמים בעיר לא חפצו בו מלכתחילה בתור חכם באשי והוא לא היה דמות אהודה עליהם.

הטענה התשיעית של המורשים היא בעניין הקומפרומיסו, כלומר הסכם פשרה שקיבל סיניור המון מג'לבי אברהם פילוסוף. לטענתם, הרב אביגדור היה הסיבה להסכם, וכי "עשה ערמה בדבר הזה". הרב אביגדור הכחיש את הטענה וטען שהרב שבתי פרישקו יכול להוכיח את חפותו.[144] אין בידינו מידע המסביר את הרקע לאותו הסכם פשרה. הרב פאלאג'י קיבל את הטענה הזו של הרב אביגדור, וכתב שאין להדיחו בשל טענה זו, ואין לדקדק בתלונה ולחשוד ברב אביגדור שינהג בערמה ובתחבולה.

סיניור המון הוא קרוב לוודאי יוסף המון שהיה ברוקר ידוע בעיר. הוא הופיע בשטר מחילה שכתבו בחודש תמוז תרי"ט (יולי 1859) הוא ושותפיו הברוקרים ברוך אג'ימאן, ראובן בן יוסף ויעקב בן שלמה.[145] התואר ג'ילבי מציין את היותו של אברהם פילוסוף אדם אמיד. הוא נפטר בשנת 1868 ובמצבתו נכתב עליו בקצרה "האי שופרא החׁ אברהם פילוסוף".[146]

הטענה העשירית של המורשים היא שהרב אביגדור כתב לפתח המלכות תזכיר (טאקריר) שני ותזכיר שלישי להמליץ על תלמידי החכמים ועל חברי הגילדות ("האיסנאפיס"), ולבטל את התזכיר הראשון, ואחר כך חזר בו. הם לא ציינו את תוכנו של התזכיר הראשון, אך מדובר במסירות, שהרי הרב אביגדור

142 Arzuhal. פטיציה.

143 אקריש תרל"ו, סי' יג. על תשובת הרב אביגדור לטענה זו ראו בדיון על האיסקולה.

144 ראו עליו לעיל בדיון על הטענה השנייה.

145 ספר הזכרונות תרי"א-תרל"א, דף 92א. נמצאת באורטקוי מצבת ג'ירה אשת "החכם המרומם" יוסף המון שנפטרה בקיצור שנים ב־1 במאי 1890. N7 אבן 53.

146 ראו מצבה פשוטה באורטקוי LL4 אבן 46. בסמוך לו מצבת אשתו רחל שנפטרה ב־9 באוקטובר 1848. שם L5 אבן 40.

הביא עדים, את ר׳ משה חיים[147] ואת ג׳יליבי יהודה הלוי,[148] שהעידו שכבר נחשד בהיותו בחאסקוי. הרב אביגדור הכחיש את קיומו של מסמך שלישי וטען שלא הייתה שום מסירות. לדבריו של הרב פאלאג׳י, במכתב הראשון לא היה שום דבר רע ומזיק.

נוסף על הטענות של המורשים הביאו מתנגדיו של הרב אביגדור לבית הדין המיוחד שני פסקים, וכנגדם הביא הרב אביגדור שני פסקים אחרים.[149] בית הדין המיוחד קרא את כל הפסקים, וכל צד נטל בחזרה את הפסקים שהביא. בית הדין השתכנע מטענות הרב אביגדור שהוא הביא לידי מאסרו של הרב אקריש כדי להציל אותו מסכנת מוות וייסורים קשים ומרים יותר.[150] הוא גם הגיע לידי מסקנה בעניין מהר״י מטראני, כי בקשת ההגליה ששלח הרב אביגדור לשער העליון נעשתה כדין וכהלכה אחרי שהוא החרים את הרבנים, את החכמים ואת הגבירים, ואף שביקשו ממנו לחזור בו, הוא לא עשה זאת. הוא גם ציין שאכן ישנה ראיה שהחכם השני יצחק כהן קיבל מהרב אביגדור ידיעה מוקדמת על שרוצים לגרשו, וציין שבדיעבד לא אירע דבר.

בהמשך הוא הביא את התוצאות של חקירת הדיינים בעניין יחזקאל גבאי. לדברי הרב פאלאג׳י השתלשלות הדברים הייתה כפי שציין בתשובתו. הוא שיבח את קאמונדו על פעילותו הציבורית, וכותב שהוא ״שר וגדול ליאודים וקרוב למלכות ועומד בפרץ להציל נפשות רבות מכל המקומות בגופו ובממונו ומכמה עלילות מעלילת הדם וכיוצא פעמים הרבה״.[151] משום כך הוא פסק שהיה אסור לנדותו ״אפילו חס וחלילה היה עובר עבירות גדולות״, וכל שכן שאין להחרימו בגלל הרב אקריש. הוא גם ציין שבזמן הזה היו מזלזלים בנידויים וחרמות. כאן הרב אקריש לא נהג כשורה כשנידה את קאמונדו וקיללו בפרהסיה, והיה בבחינת רודף את כל האומה הישראלית כשרדף את קאמונדו מגן האומה. בדבריו אלה יש אולי רמז שהיו האשמות בקרב תלמידי חכמים על התנהגותו הדתית של קאמונדו. ברם, בכל המקורות שבידינו לא נלמד על התנהגות דתית פגומה שלו. קרוב לוודאי שהרב פאלאג׳י התכוון שגם אם מבחינה תאורטית קאמונדו היה עובר עבירות, היה אסור להחרימו.

בכל הפסק הרב פאלאג׳י לימד סנגוריה על קאמונדו ועל הרב אביגדור והשתדל לקעקע את התלונות נגדם, ולקבל את טיעוני הרב אביגדור, גם אם לא היו תמיד חד־משמעיים ולעיתים מתחמקים. הוא האמין שהרב אביגדור רצה לפייס את הרב אקריש, אך נמנע בשל הקללות שהלה

147 ר׳ רחמים משה חיים היה ממונה איסור והיתר ודיין באיסטנבול מן שנת תרי״ז (1857) ואילך. הוא כיהן כדיין בבית דינה רבה בשנת תרכ״ט (1869) עד פטירתו בשנת תרל״ד (1874). בטבת תרי״ז (1857) היה דיין בבית דין איסור והיתר עם ר׳ יצחק אקריש. בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט, עמ׳ 71, 235.

148 חכם וגביר ששמו יאודה הלוי נזכר במצבת אשתו כורשי שנפטרה בקיצור שנים בי׳ באדר תקצ״ג (1 במרץ 1833). קושקונגוק 6–1 אבן 42.

149 ראו לעיל פסק ר׳ יוסף אלפאנדארי ופסק ר׳ יהודה רוזאניש.

150 ראו בדיון לעיל.

151 ראו להלן בדיון על קאמונדו.

קילל אותו ואת זרעו. כנגד זה הוא הביע צער על מאסרו, כי במאסר של תלמיד חכם יש חילול ה׳ וחילול התורה, וגם אם חטא אין לאוסרו.

בית הדין המיוחד גם הצדיק את שבעת טובי העיר הגבירים וקבע שהם ״צדיקים ושרים והם אנשי שורה מהרשומים וחשובים שבעיר וכל מעשיהם בתבונה ובדעת לפי העת והזמן״. לדבריו אין לחשוד בהם שנהגו שלא כדין. בהמשך הוא כותב שבהם נמנה גם בן משפחתו הגביר אברהם חיים פאלאג׳י, ושיבחו שהוא ״ירא ה׳ הראוי להיות דיין״.[152] גביר זה כיהן כעשרים שנה קודם, בשנים 1840–1843, כפקיד קושטא עם חזקיה קארמונה וקאמונדו, ונראה שהרב פאלאג׳י קיבל ממנו מידע אמין על פרשת הסכסוך. משפחת פאלאג׳י הייתה משפחה מכובדת באיסטנבול במאה השמונה־עשרה ובמאה התשע־עשרה.[153] ר׳ אברהם חיים פאלאג׳י נספד באיזמיר בשבת הגדול תרל״ט (1879) וקרובו ר׳ אברהם פאלאג׳י מאיזמיר כתב עליו שהיה עשיר ולא נהנה מאחרים ולא לקח מהם שכר על עבודתו.[154]

לדברי הרב פאלאג׳י, על פי קארמונה וקאמונדו יקום דבר בקהילה. לדבריו שבעת טובי העיר הם נקיים ועומדים להקים דגל התורה, וכל עוד הם מתנהגים על פי התורה עם הרב ״המרבץ תורה״, כלומר הרב אביגדור, כל הקמים לערער עליהם אינם נחשבים, גם אם מדובר ברבים. לדבריו בית הדין המיוחד קיבל את טענת הרב אביגדור שבהיותו חכם באשי נקרא ״גדול העיר״, ולכן הרב צונצין לא היה יכול להחרים את האדם בלי רשותו. הרב צונצין החרים אותו מכיוון שהלה הלך לשער העליון בשביל כבוד הרב אביגדור. הוא הטיל עליו את החרם בגלל שנאה ונקמה. הרב פאלאג׳י מציין כי לרב אביגדור אין עד היום שנאה כלפי אף אחד ממתנגדיו.

בית הדין המיוחד כתב את הפסק להשאיר את תפקידו של הרב אביגדור על כנו וכי אין מורידים אותו משררתו ומחזקתו ״במה שהוא מוחזק בכח הביראט״ (צו המינוי שלו מטעם הסולטאן) וכי ב״מינוי שמינה המלך אין פקפוק כלל״.[155]

לדבריו יש לקיים את הכלל של דינא דמלכותא דינא, שציווה הסולטאן עבדול עזיז להקים את בית הדין המיוחד שידון לפי דין תורה. הוא כתב כי לאחר מתן הפסק דין נתן לכל אחד מהצדדים שני שטרות ״בהשוואת השלום״, שוחח איתם וכן שלח להם שתי איגרות מפייסות, ברם, מתנגדי הרב

152 ראו עליו: אקר 2013, כרך ב, נספח 13 הערות 60–63.

153 בקושקונגוק G12 אבן 101 יש מצבה מפוארת של חיים פאלאג׳י שנפטר מכולרה ב־9 באוגוסט 1786 בהניחו אישה ואחים. הוא מכונה ״איש על העדה״. יש שם C4 מצבה 314 מצבה פשוטה של הזקנה ביינוינידה אלמנת אברהם פאלאגי׳ שנפטרה ב־30 במרץ 1793. מצבה אחרת שהייתה שם G12 מצבה 43 היא של ״החכם המרומם״ וכנראה גם גביר, ר׳ אברהם פאלאג׳י שנפטר ב־3 בספטמבר 1800. הגביר אברהם חיים פאלאג׳י עמד בראש הוועד הרוחני בשנת 1878. איל טיימפו, 27 בספטמבר 1878.

154 פאלאג׳י תרמ״ו, חלק א, דף קיט, ג. לאה אשתו מתה בחייו בקיצור שנים ב־15 בינואר 1863. קושקונגוק D01 אבן 51.

155 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא. בעיתון המגיד, 11 ביוני 1862 נכתבה כתבה על מכתב גלוי ששלח הרב אביגדור לסולטאן עבדול עזיז ושרי מלכותו ובו דווח על מהלך הסכסוך, והסולטאן מסר זאת בידי ראשי שופטי הממלכה לחרוץ משפט צדק. צוין שם שעוד לא נודע סוף העניין.

אביגדור לא רק שלא השיבו עליהן,[156] אלא גם שלחו אותן לשער העליון כדי להעליל עלילות. עם זאת הוא כותב: "נכנסנו בשלום ויצאנו בשלום ברוך פודה ומציל". הוא ציין כי שוחח עם "כת הגבירים" שיעשו שלום עם מתנגדיהם, והם נענו לו, אף שהסדר השלום כלל כמה דברים שהיו מנוגדים לרצונם.

הדיינים הצליחו לתקן כמה תיקונים וכתבו "שטר השוואה" בביתו של אחד ממתנגדי הרב אביגדור בעזרת הסופר שלהם, והם התרצו לקבל עליהם את רבנות הרב אביגדור, ואולם עדיין נטען כלפיו שיש בו צד פיסול מחומרת שבועה או מסירות. הרב פאלאג'י ציין שבשטר ההשוואה אפשר להבין שמתנגדי הרב אביגדור רואים בו ראוי והגון להיות רבם. הסעיף שקבע שהוא לא יוכל לשלוח מכתבים עם חותם החכם באשי לשער העליון בלי אישור מתנגדיו, נועד רק למנוע חששות בקרב הציבור שיראה בו כאילו הוא נוטר טינה כלפיהם. עם זה תנאי זה לא היה אמור להפריע לכהונתו כחכם באשי. אומנם הרב אביגדור יצא זכאי בדינו, ואולם נלמד כי שטר ההשוואה לא התקבל בסופו של דבר.

אפשר ללמוד כי בין תלמידי החכמים שהתנגדו לרב אביגדור בלטו שלושה, הרב אקריש ושניים אחרים, שמא מהר"י מטראני ור' יצחק כהן ואולי אחד מהם היה ר' שבתי פרישקו.

הרב פאלאג'י ציין שהייתה מלשינות ("בלבולים") מצד מתנגדיו, וכי התהליך בבית הדין התנהל כראוי, וכי השלטון מינה את בית הדין בכתב על דעת שני הצדדים. הוא ציין שהרב אביגדור היה רודף שלום וכי מתנגדיו דיברו עליו קשות ואחזו במחלוקת עד שהטילו חרם על מי שעסק בתיווך לצורך השכנת השלום ועשה את שטר ההשוואה. הוא קבע בפסקנות שחרם זה אינו תקף.

המתנגדים טענו שכבר היו באיסטנבול שלושה רבנים בהורמנא דמלכא שהודחו ומינו אחרים במקומם,[157] ולכן היה אפשר להגביל גם בעניין של הרב אביגדור את פרק הזמן של הרבנות, ואין זה עניין של "מעלין בקדש ואין מורידין". הרב פאלאג'י חלק על טענה זו, שהרי אירועי ההדחה הקודמים היו על פי הוראה מן השער העליון ואין לעמוד כנגדה, ואילו עתה אנשים מתוך הקהילה רצו להדיחו בטענה שנשלחה לשער העליון, שהוא עושה הפך התורה. הוא קבע כי הסולטאן עבדול עזיז לא רצה להדיחו אלא אם יהיה פסול על פי התורה.

הרב פאלאג'י כתב שרוב הציבור וגם חלק מן קבוצת תלמידי החכמים צייתו לפסק, ברם, בין דלת העם היו כאלה שלא קיבלו את ההחלטה להחזיר את הרב אביגדור לתפקידו. הוא גם הביע חשש שמתנגדי הרב אביגדור ישקרו לפני השער העליון. הוא ציין את האשכנזים באיסטנבול שצידדו ברב אביגדור. לדבריו קרוב לאלף מהם תבעו את עלבונו ורצו להתלונן לפני הסולטאן עבדול עזיז על

156 הוא הקדיש דיון נרחב לנושא חשיבות המענה על אגרות כעשרים שנה קודם בספרו תוכחת חיים. ראו: פאלאג'י ת"ר, דרוש על פרשת מקץ, דפים עא, ע"א–עו, ע"א.

157 ר' אברהם הלוי, ר' שמואל חיים ור' חיים משה פרישקו. ראו לעיל בתחילת הדיון על המחלוקת. יש אסמכתאות אחרות מספרות השו"ת על החלפת רבנים מזמן לזמן. ראו: בורנשטיין־מקובצקי 2010. את הדחת ר' יעקב בכ"ר דוד לא ציינו מתנגדי הרב אביגדור, כנראה משום שעדיין מילא תפקיד חשוב ברבנות העיר.

מתנגדי הרב אביגדור, אך בית הדין המיוחד עצר בעדם.[158] הרב פאלאג׳י הביא את המסמך ששלחו גבאי קהל בוקרשט באיסטנבול ושאר האשכנזים בעיר אליו ואל הרב אביגדור ובו התרעמו על המדברים סרה עליו ועל שני חבריו בבית הדין המיוחד. כותבי המסמך ייעצו לשניהם לכתוב לשער העליון ולווזיר הגדול ולהזכירם שכבר הייתה פנייה אליהם לפני ראש חודש, ולשאול אותם מדוע לא השיבו תשובה.[159]

הרב פאלאג׳י כתב כי הוא והרב אביגדור לא רצו שהאשכנזים יתבעו את עלבונם, ואדרבה ביקשו מהם לא לפנות לשער העליון ״פן יהיה להם למוקש חס וחלילה״. האשכנזים אף אמרו למתנגדי הרב אביגדור שילמדו מכל האומות בעיר ויראו שכשהרב פאלאג׳י יוצא באיסטנבול ״לשוק״ בדרכו לארמון הסולטאן, כל בני האומות האחרות חולקים לו כבוד והוא מכובד מאוד גם בעיני גדולי המלכות והשרים. הוא ציין את העלבון שספג בית הדין המיוחד, וציין כי הוא, הרב גירון והרב ז׳ ארדוט הלכו לווזיר הגדול והשרים שהיו עימו והודיעו על פסק הדין שלא להדיח את החכם באשי. הם גם ביקשו מהם לא להעניש את מתנגדי הרב אביגדור כשאלה יפנו לשער העליון. לדבריו פנו אותם מתנגדים לרב אביגדור לשער העליון בדברי שקרים עליהם ודברי מסירות, אך ה׳ סייע בידם ״והפר עצתם וקלקל מחשבותם״. הוא והרב אביגדור לא שעו לעצה שקיבלו לדרוש מן הסולטאן ושריו לנקום באותם אנשים שביזו אותם לפי הקאנונאמי, קובץ החוקים החילוניים שהסולטאנים העות׳מאנים חיברו במהלך השנים כדי להשלים את חוקי השריעה ושהיו בהם גם משפט פלילי.[160]

הרב פאלאג׳י הוכיח בפסק את אותם עשירים שלא הוכיחו את מתנגדי הרב אביגדור אף על פי שהבינו שמדובר בהתנהגות פסולה. מכאן נלמד שבעיקר טובי העיר העשירים פעלו שכם אחד עם הרב אביגדור וסייעו לו, בעוד גבירים אחרים לא רצו להתערב במחלוקת. הוא ציין שלעומתם עשירי עירו איזמיר צייתו להחלטותיו והציבור נשמע להם בשל עושרם.[161]

הרב פאלאג׳י ציין כי בית הדין המיוחד אמר למתנגדי הרב אביגדור כי אפילו חטא ולכן ראוי להדחה, אין דבר העומד בפני התשובה. הוא רמז שהיו גם פגמים בהתנהלות הרב אביגדור בפרשה ודרש את ביטול המחלוקת בעיר. הוא ציין שהרב אביגדור נתמך בידי הגבירים ״וגם מחכמי העיר הרשומים והזקנים שבהם ורוב מיחידי העיר מיראי ה׳ וחושבי שמו״. לכן לא יהיה שום תיקון לקהילה

158 במאה התשע־עשרה חלה הגירה אשכנזית גדולה של פליטים אשכנזים לעיר מרומניה, מגליציה ומרוסיה. הם התיישבו בעיקר בגאלאטה וביססו בה את מוסדותיהם. על הקהילה האשכנזית בגאלאטה שנוסדה בשנים 1854–1855 ראו: גלנטי 1980, כרך 2, עמ׳ 203–2013; רודריג 1994, עמ׳ 443; כרמי 1996, עמ׳ 5, 128–129. אשכנזים בודדים בעיר במחציתה הראשונה של המאה התשע־עשרה נזכרים בפנקסי הפקידים והאמרכלים, כגון מכתב של הפקידים והאמרכלים ב־24 באוקטובר 1828 ״לנגיד שמעון ברעסלר״ באיסטנבול. הם התכתבו בשנים תקצ״ב–תקצ״ד (1832–1834) עם אהרן ליכטנשטיין ואברהם לעבל, שישבו באיסטנבול, בענייני ארץ ישראל. ראו: פנקסי ועד הפקידים והאמרכלים, מס׳ 5.

159 הם משתמשים בביטוי ״האדון הממשלה ירום הודו״, כשהכוונה לסולטאן, ובביטוי ״האדון סאדרע״זאן״, כשהכוונה לווזיר הגדול.

160 הד 1973; שול 2014, עמ׳ 1–16.

161 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא.

בהדחתו. הוא הביע את אכזבתו שלא הושכן שלום על אף הטרחה והמאמץ בבואו לאיסטנבול למטרת השכנת השלום.

הרב פאלאג׳י ציין שאף שהוא עצמו הושפל, לא בא חשבון עם אלה שדיברו עליו סרה, ולא רק שלא תבע אותם לפני השער העליון אלא גם סירב לקללם, כפי שביקשו ממנו שני הדיינים האחרים וכפי שהציעו האשכנזים באיגרתם. בקשה זו מסתמכת על היותו מקובל מפורסם בקבלה מעשית שהרבה לכתוב דברי קבלה וסגולות.[162]

הרב פאלאג׳י כתב שהעתיק את איגרת האשכנזים רק כדי שיאמינו לדבריו על כל הגידופים, הקללות, הביזיונות, המסירות והמלשינות שנעשו לבית הדין המיוחד. עוד סיבה היא שבעבר הוא התרה במתנגדי הרב אביגדור שלוש פעמים בכתב ובעל פה, וגם שלח להם מדי יום ביומו אנשים חשובים בכל הימים שהיה באיסטנבול כדי להוכיחם שישובו מדרכם הרעה, והם לא שבו. לדבריו היה ראוי להחרימם, ואולם בית הדין לא הטיל נידוי וחרם על איש מהם, אלא כתב בפסק הדין שהוא תקף בגזרת נידוי, חרם ושמתא כדי שלא יערערו על מינויו של הרב אביגדור. לכן כל מי שינסה לערער על פסק הדין, יהיה חשוף לחרמות ולנידויים אלה. הוא מציין שלאחר שבית הדין מסר לשער העליון את פסק הדין אין הוא אחראי יותר לכל מה שיקרה בהמשך. הוא צפה אפוא כי הפרשה לא תסתיים לטובת הרב אביגדור, וכי הדרישה להדחה תחזור.

הרב פאלאג׳י העיד על עצמו שבכל הקריירה הארוכה שלו בהיותו דיין באיזמיר נהג תמיד בחומרה ופסק בלי משוא פנים. הוא גם סיפר על העלבונות שהוא וחבריו ספגו ואת דברי הליצנות שאמרו עליהם בשווקים וברחובות. הוא גם פירט את דברי השקר שאמרו על דייני בית הדין המיוחד שלקחו ממון מן הגבירים סך גדול כדי להטות את הדין. דרך אגב נלמד גם כי הוא הביא איתו כמה מספריו לאיסטנבול למכירה ועדיין לא שילמו עליהם. בהמשך כתב כי לא ביקשו מחילה ממנו ומשני הדיינים האחרים. הוא כתב שאין לחשוד בבית הדין המיוחד בעיוות הדין. הוא גם ציין כי התורה תבעה את עלבונה, ואכן, לא עברו ימים מעטים ״ונלקו״ אנשים אלה. ייתכן שחלק ממתנגדי הרב אביגדור לקו במגפת הכולרה שהייתה שכיחה בעיר.

הרב פאלאג׳י ציין גם כי מתנגדי הרב אביגדור התנגדו לשטר ההשוואה, וכי כת הגבירים הסכימה לשטר ההשוואה רק בגלל כבוד דייני בית הדין המיוחד. וכן הוסיף פרט מעניין על חזקיה קארמונה, שמתנגדי הרב אביגדור הלשינו לשער העליון שקוראים למשפחת קארמונה מלכי ישראל. הוא השיב שכינוי זה דבק בדוד וחזקיה קארמונה בשל שמותיהם.[163]

---

162 ראו: עקשטיין 1999, עמ׳ 305–313.

163 דוד קארמונה היה אחד מבניו של ג׳ילבי בכור יצחק קארמונה. הוא נמנה על הוועד הגשמי בשנת 1852 וכונה ״גביר״. היה רפורמיסט ותמך ביוזמות החינוך המודרני של קאמונדו. הוא נמנה בין שנים עשר האישים שטיפלו בתיקוני כוללות העיר בשנת 1864. ב־10 בדצמבר 1876 ובשנת 1883 עמד בראש המג׳ליס. היה חבר בסנאט העות׳מאני בשנת 1877. הוא נפטר בי״א בכסלו תרנ״א (1890). ראו: גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 79, 220, 360;

בפסק היו עוד פרטים על המחלוקת. הרב פאלאג׳י ציין שקודם נכתבו שישה מעשי בית דין שחתם עליהם, ואלה עוררו מחלוקת ופילוג בקהילה. כששמע זאת הוא ״בא אצל החכמים היושבים בבית ג׳יליבי יאודה צורוזון ה״ר״[164] באותו יום, ואמר להם כי מה שכתב וחתם במעשי בית הדין האלה, יש לדונו לכף זכות, כי כוונתו הייתה להרגיע את הרוחות. החכמים השיבוהו שכעת כל החכמים ודלת עם הארץ בסכנה גדולה אצל ״שרי המלכות״ ב״מה שבא בידם חרב להרגנו״, כי ששת מעשי בית דין שהועתקו ותורגמו לטורקית נמסרו ל״שרי המלכות״.[165] הוא קיבל את טענתם וכתב מסמך שבו אישר שחתימתו על אותם שישה מעשי בית דין הייתה שלא כדין והביע את התנצלותו. לאחר מכן ישבה קבוצת החכמים ובעלי הבתים איתו ועם שני הדיינים האחרים בבית הדין המיוחד ״לעשות סדר ההשואה שסידרו הם עם הכת האחרת״. לאחר שקיבלו את סדר ההשוואה בסבר פנים יפות, לא היו ״המנגדים״ מרוצים ממנו, ״כי ידם היתה שולטת בכל על ידי הששה מעשי בית דין״. ברם, במציאות הם לא הצליחו, כי הייתה סתירה בין הכתבים שהוצגו לפני שרי המלכות. מכאן נלמד ששטר ההשוואה נכשל.

התקבל הרושם שהרב פאלאג׳י רצה להבליט מאוד את הוקרתו לסולטאן עבדול עזיז, והוא ציין שהוא הזכיר את שמו בשער ספריו וכן ציין את נאמנות היהודים למלכות העות׳מאנית, וכי הם הודו לה על הטובות שעשתה עם האומה הישראלית והתפללו שהמלך יאריך ימים. הוא ציין גם כי הסולטאן מינה חכם באשי באיזמיר.[166] ולכן אחר כל הכבוד הזה היה עליו להתפלל לחיי המלך ובניו. הוא גם ציין שבבואו לאיסטנבול הקבילו שני הצדדים במחלוקת את פניו ואמרו עליו שהוא כמו משה רבנו. הוא לא חפץ בהשוואה זו, ותמה כלפי מתנגדיו מדוע אמרו זאת מלכתחילה. הוא גם שלל את השקר שצעקו מתנגדיו לפני דלת העם שחברי בית הדין המיוחד באו לאיסטנבול כדי לסכן את הציבור היהודי. הוא ציין שיש בידי בית הדין המיוחד עדות של אנשים רבים מן האשכנזים שחרקו שן על כל הדברים שאמרו המתנגדים. לטענתו רק עשרה בני אדם מחזיקים כעת במחלוקת להנאת עצמם ואילו כלל יהודי העיר הם אוהבי התורה ויראי ה׳.[167]

בית הדין המיוחד חתם בשליש ראשון בחודש כסלו תרכ״ג (סוף נובמבר או תחילת דצמבר 1862) על פסק דין להשאיר את הרב אביגדור בתפקידו, על סמך צו המינוי מהסולטאן (ביראט) ועל

רוזאניס 1945, עמ׳ 64–70; רוזן 2005, עמ׳ 97; לוי תשנ״ו, עמ׳ 260; המליץ, 30 דצמבר 1890. קרוב לוודאי שהמצבה השבורה של בן משפחת קארמונה בחלקת המשפחה שחסר בה התאריך המלא היא מצבתו של דוד. הוא נזכר בה ״שר וגדול ליהודים. תהלה לדוד [...] הגביר השר [ ] קאר [מונה] ז״ל [...] שנת התר[ ]״. אורטקוי N10 אבן 26. הוא טמון ליד אחיו אהרן קארמונה. יש מצבות של בני ביתו באורטקוי. ידוע גם דוד קארמונה שנתמנה סנטור והשיג מינוי לפרלמנט בשנת 1908. ראו: רוזן שם, עמ׳ 96.

164 נזכר בין גבירי חאסקוי שתרמו לשד״ר משה מלכא. חבצלת, 12 באוקטובר 1871. בשנת תרכ״ח (1868) סייע בין גבירי המקום להדפסת ספר דרשותיו של ר׳ שבתי גאליפוליטי. ראו: גאליפוליטי תרכ״ח, הקדמת המחבר.

165 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא. ראו על כך: אקריש, תרל״ו , סי׳ טו, דף קצד, א.

166 המינוי היה על ידי הסולטאן עבדול מג׳יד בשנת תרט״ו (1855).

167 פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא.

עיקרון ״דינא דמלכותא דינא״. סדר החתימות היו אלה: הרבנים חיים פאלאג׳י, יקיר גירון ומנחם הכהן בן ארדוט. מכאן שבית הדין פעל קרוב לחודש ימים. עם בואו לאיזמיר סיים הרב פאלאג׳י את הפסק ומסר מידע נוסף על מה שנעשה לאחר מתן פסק הדין. יש לציין שבזמן שהייתו באיסטנבול היו פניות אליו לפסוק בדין.[168] באחד מפסקי ר׳ יוסף אלפאנדארי הדן בעגונות הוא כתב לפוסק אשכנזי שחכמי העיר לא יאשרו את הפסק שכתב ״עד שישא ויתן מסכים עמנו הרב המופלא שבסנהדרין כמוהר״ח פאלאג׳י נר״ו הנמצא אתנו פה עמנו כהיום הזה בקושטא יע״א״.[169]

מייד עם שובו לאיזמיר הדפיס הרב פאלאג׳י בסיוון תרכ״ג (יוני 1863) את ספרו ״ימצא חיים״ ובו דרשה שכותרתה ״תוכחת חיים״ שבה תיאר בקצרה את פעילות בית הדין המיוחד.[170] הוא כתב כי ירחיב את הדיבור בפסק שכתב, וכוונתו לפסק שנדפס בספר חקות החיים שהוזכר בהרחבה. הוא הזדרז לכתוב את הדרשה הקצרה הזו כדי להסיר את דברי השקר שטפלו עליו, והדפיס אותה לראשונה עוד בהיותו באיסטנבול.[171] גם בדרוש זה הוא הזכיר את האשכנזים לטובה והוא הדפיסו מחדש עם שובו לאיזמיר לבקשת בני העיר. הוא כתב כי תמיד חשש פן ירננו על פסק דין שכתב ותמיד פסק לפי הדין והאמת ונהג להביא את המקורות לפסיקתו. הוא ציין את היחס המשפיל מצד השמרנים לפעילותו כאב בית הדין המיוחד.[172] ברם, מתנגדי הרב אביגדור לא קיבלו את פסק הדין ואחרי כשבעה חודשים הדיחו אותו ממשרת החכם באשי. בכך חתם הרב פאלאג׳י את הדיון בפרשת ההדחה, ולא הוסיף לעסוק בכך.

הרב פאלאג׳י עצמו נקלע לאחר זמן קצר למחלוקת נוקבת באיזמיר שהתחוללה בשנת 1867, שעה שהעשירים נישלו אותו ואת רבני העיר מכל סמכות, ובייחוד מכל מה שנגע לניהול הקהילה והכספים. הרב פאלאג׳י תמך בעניי איזמיר במחלוקת עם העשירים על מכס הבשר ולכן היה לצנינים בעיני העשירים, ברם, הוא סירב לוותר על סמכויותיו והסכסוך הגיע עד לשער העליון. הקאימאקאם יקיר גירון, חברו בעבר בבית הדין המיוחד ושהגן עליו הרב פאלאג׳י בפסק הדין ויצא חוצץ נגד אלה שביזוהו, פעל הפעם נגדו. הוא הדיחו ממשרת החכם באשי ומינה במקומו בצו של הווזיר הגדול פואד פאשה את הרב שמואל דאנון מאדירנה. הציבור הרחב נחלץ להגנת הרב פאלאג׳י ואף נקט מעשי אלימות נגד גבירי העיר. המחלוקת הייתה בין העשירים שנתמכו בידי השלטון העות׳מאני להמון העם והרבנים. במחלוקת התערבו חוץ מפואד פאשה גם מושל העיר והשלטונות המקומיים.

בתגובה על הדחתו הטיל הרב פאלאג׳י חרם על כמניין עשירים, גאבאלירוס, אסר עליהם לעסוק בענייני ציבור ואף ביטל את הגאבילה, ברם, העשירים העלו את סכום הגאבילה והתוצאה הייתה

168 פאלאג׳י שם.

169 אלפאנדארי תרכ״ח, אה״ע ב.

170 פאלאג׳י תרכ״ג, דף צב, ע״א-צג, ע״א.

171 מהדורה זו לא שרדה.

172 פאלאג׳י תרכ״ה; הדרשה ״תוכחת חיים״ בתוך פאלאג׳י תרכ״ג.

מהומות המוניות בעיר. השלטונות חששו מהתערבות המעצמות האירופיות ולכן עברו לצדד ברב פאלאגי והוא הוחזר למשרתו והרב דאנון פוטר. זמן קצר לאחר מכן נפטר הרב פאלאג׳י בי״ז בשבט תרכ״ח (10 בפברואר 1868).[173]

פסק נוסף של ר׳ חיים פאלאג׳י

לאחר כתיבת פסק הדין שנדפס רק בשנת תרל״ג (1773) בספרו חקות החיים, דן הרב פאלאג׳י במחלוקת באלול תרכ״ד (1864) בקונטרס הקצר חיי וחמרא.[174] הוא כתבו על רקע רינונים שהשמיעו על פסק הדין שכתב. הוא חזר בקצרה על חלק מן הדברים שכתב בתשובתו הארוכה, שטרם ראתה אז אור דפוס, והוסיף מידע נוסף, ובעיקר מבקר את היחס המבזה כלפי קאמונדו לעת זקנתו. הוא תיאר את קאמונדו ״העומד בפרץ בגופו ובממונו מזה שנים רבות לכל אחינו בית ישראל העומדים בכל מדינות המלך יר״ה זה למעלה מארבעים שנה״.[175] הוא כתב כי דייני בית הדין המיוחד התרעמו על אותם אנשים ורצו למוסרם למלכות, ושלחו את פסק הדין לשער העליון והרב אביגדור הוחזר לתפקידו. ברם, מתנגדיו לא צייתו לפסק הדין וערערו מדי יום ביומו לפני השער העליון עד שיצא צו להדיחו ולמנות במקומו את הרב יקיר גירון, שהיה חכם באשי באדירנה באותו זמן.

הוא ציין כי הרב אביגדור לא רק שלא מסר את מתנגדיו לשער העליון אלא ביקש מ״גדולי המלכות״ לא להענישם. הוא ציין גם כאן את שטר ״שטר השוואת שלום״, והביא מידע חדש שלפיו סוכם ש״מקצת חותם המלך יר״ה שיהיה ביד אדם אחד מכת המתנגדים הלא הוא הגביר ג׳ילבי נסים גבאי[176] נר״ו״, ושיהיה להם בית דין משלהם ״וכן שאר דברים הכל כאשר לכל״. לדברי הרב פאלאג׳י הרב אביגדור והגבירים ויתרו ״על כמה דברים והכל כמעט נגמר בשלום״ עד שביקשו ממנו כי בכל אחד משני בתי הדין יכהנו שלושה דיינים ולא ארבעה. הוא אמר להם שאין לשנות ממנהג איסטנבול שכל בית דין מונה ארבעה דיינים.[177]

הרב פאלאג׳י כתב כי הוא לא רצה להמשיך את הוויכוח מכיוון שהרב אביגדור חזר לכהונתו וכיהן חודשיים בעת שהוא וחבריו בבית הדין המיוחד שהו עדיין בעיר, וכן כיהן חמישה חודשים נוספים אחרי שהם שבו למקומם. הוא כתב: ״וברכנו ברכה אחרת אחר ברכת הגומל ברוך פודה ומציל מידם ודי בזה ליודעים ולמבינים ממה שעשו עמנו ומה שדברו עלינו ומה שחשדו אותנו בדברי כזבים...״.[178]

---

173 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 256; לוי תשנ״ו, עמ׳ 250-254.

174 פאלאג׳י תרכ״ה, דף ה, ע״א-ע״ב.

175 פאלאג׳י תרכ״ה, לעיל.

176 פאלאג׳י תרכ״ה, לעיל. היה אחד מחברי הוועד הגשמי שנתמנו בשנת תרי״ב (1852) לטפל בענייני הקהילה ובראשם הגביר חזקיה קארמונה. גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 360. נראה שהיה ממשפחת יחזקאל גבאי. נסים היה בנו של הצאראף יחזקאל גבאי. הוא נרצח בה׳ בסיוון תקפ״ד (1 ביוני 1824). מצבתו בקושקונגוק E6 אבן 247.

177 פאלאג׳י תרכ״ה, דף ה, ע״א. הופיע גם בפאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ צא.

178 פאלאג׳י תרכ״ה, לעיל.

לדבריו הרב גירון לא רצה לכהן כקאימאקאם חכם באשי באיסטנבול בשל היחס המחפיר כלפיו מצד המתנגדים, אך נאלץ לקבל את המינוי. אומנם הוא זכה לכבוד גדול בעת שהגיע לאיסטנבול, אך היו כמה מהמתנגדים שדרשו ממנו לא לקבל את המינוי. אז יצאו "מפתח המלכות יר"ה" ועשו בהם שפטים וכמעט כפשע וכו'[179] עד שביקש הרב גירון להצילם. הרב פאלאג'י כתב שטובה כפולה ומכופלת שאף אחד מן המתנגדים לא זכה במשרת החכם באשי, ובירך את הרב גירון ואף את בנו הרב אברהם גירון.[180] הוא לא ציין שהרב גירון קיבל את המינוי של "קאימאקאם חכם באשי" ולא של "חכם באשי".

גרסת הרב אקריש

בתשובה שכתב הרב אקריש ערב עלייתו לארץ ישראל בשנת תרל"ד (1874), כאחת עשרה שנים לאחר הפרשה, הוא הציג גרסה נגדית וציין שעתה הוא עסוק כי הוא נחפז לעלות לארץ ישראל. הפסק נכתב שש שנים לאחר פטירת הרב פאלאג'י.

הרב אקריש נולד באיסטנבול לערך בשנת 1818, למד בישיבה שייסד הגביר אברהם פואה, וכיהן כדיין וכממונה על איסור והיתר.[181] למדנו על היותו מנהיג לשמרנים בפרשת האיסקולה ובפרשת יחזקאל גבאי. אין מידע אם הוא נרדף גם לאחר שהודח הרב אביגדור ממשרת החכם באשי והרב יקיר גירון מונה במקומו. ראוי לשער שהוא חדל ממאבקיו לאחר שהובס בשני מאבקיו. הוא התיישב בחברון בשנת תרל"ד (1874), ובה המשיך בפעילותו התורנית עד לפטירתו בכ"ח באלול תרמ"ו (1886). הוא הדפיס בירושלים בשנת תרל"ו (1876) את ספרו היחיד קרית ארבע, דרשות ושו"ת. בהקדמתו לספר הוא כתב כי תמיד סבל מעוני ומצער גידול בנים.[182]

הוא טען בתשובתו שהרב פאלאג'י וחבריו לא הבינו את שורשי המחלוקת ולא חקרו כראוי את השמרנים.[183] עם זאת הוא נמנע מלהביא את כל המידע הנדרש בטענה שאינו רוצה לעורר מחלוקת ישנה. יש מקום להניח שהיה מודע לכך שנהג בקיצוניות ובהפרזה כלפי הרב אביגדור, קאמונדו ותומכיהם. הוא הציג את המחלוקת בין "הכת" שהנהיג והיו בה כל החכמים ורוב בעלי הבתים בעיר ל"כת המנגדים" שבראשה עמדו הרב אביגדור והגבירים טובי העיר ובראשם קאמונדו וחזקיה קארמונה. הוא טען שהחטא גרם שהדיינים בבית הדין המיוחד לא הצליחו בשליחותם מסיבות שלא פירט אותן.

179 בינו ובין המוות.

180 פאלאג'י תרכ"ה, שם.

181 ראו עליו: בורנשטיין־מקובצקי תשמ"ט, עמ' 66.

182 בשנת תקצ"ז (1837) הספיד הרב אקריש את סבו שנפטר בארץ ישראל בלי לציין את שמו. ראו: אקריש תרל"ו, דרוש ב. הוא הספיד את רבו חיים בן משה פאטינטו שנפטר בשנת תר"ח (1848). ראו: שם, דרוש ג.

183 אקריש תרל"ו, סי' טו.

הוא ציין שראה שלושה ספרים של הרב פאלאג׳י שעסקו בעניין, ספר מוסר ״ללועזים בלעז״[184] וספר דרשות שהרבה לכתוב בו בגנות כת החכמים ובשבח למנגדים,[185] וביחוד הוא הדגיש את הפסק בספר חקות החיים, שיצא לאור זמן קצר לפני כן. לטענת הרב אקריש הוא כתב בו דברי ביזיון על חכמי איסטנבול בהרחבה יותר ממה שכתב בשני הספרים הקודמים שיצאו לאור בחייו, והוא הביע תמיהה על דבריו. הרב אקריש התכוון לדברים שנכתבו שם עליו ועל חכמים שהיו עימו בקבוצת השמרנים.

הרב אקריש התפלמס עם מידע נוסף הנוגע למחלוקת. לדבריו נכתבו כזבים על ״כוללות״ תלמידי החכמים, כלומר קבוצת תלמידי החכמים מכל שכונות העיר. לטענתו, ששת מעשי בית הדין הראשונים שכתב הרב פאלאג׳י היו ״חרב״ בידי הרפורמיסטים, שנועדו לשלול מהחכמים את פרנסתם וסמכותם. במעשי בית דין אלה נקבע שמכאן ולהבא לא יורשה שום תלמיד חכם לנדות ולהחרים שום אדם בלי לקבל רשות משבעת טובי העיר ומהרבנים. הוא ציין ששת מעשי בית הדין הודפסו ״בגאזיטה על ידי חירופים וגידופים כידוע״, כלומר הודפסו בג׳ורנאל ישראלית. ההיסטוריון פראנקו עיין בגיליון 100 של עיתון זה מ־10 בדצמבר 1862, שאינו מצוי בידינו כיום, וכתב שבית הדין פסק שלושה פסקי דין ושלח אותם לשער העליון. פסק הדין הראשון פסל את התלונות על הרב אביגדור וזיכהו, פסק הדין השני עסק בכבודו של הרב אביגדור והתנגד להפגנות נגדו, ופסק הדין השלישי נזף באלה שפגעו בקאמונדו ובקארמונה, ודרש מהם לבקש את מחילתם ולשרוף בנוכחותם את העצומה שהביאה לידי שערורייה.[186] ראוי לציין שהשמרנים פנו לממשלה אחרי הפרסום בעיתון. הממשלה תרגמה לטורקית את הכתבה והחליטה להשעות את העיתון האחראי לאותה כתבה, ופואד פאשה הודיע זאת לרב אביגדור.[187] השמרנים ראו בכך ניצחון והמשיכו להתלונן בחודשים שלאחר מכן בשנת 1862 כדי להדיח את הרב אביגדור.[188]

הרב אקריש לא קיבל את טענת הרב פאלאג׳י שהחכמים לא צייתו לדין וקיללו את ״המנגדים״. הוא ראה בדברים אלה לשון הרע שהכניסו ״המנגדים״ בלבבו של הרב פאלאג׳י. הוא חזר על הקושיה שהקשו על הרב פאלאג׳י בפגישה בבית סורוזון מדוע חתם על ששת מעשי בית הדין מייד בבואו לאיסטנבול ״שהוא חרב בידם להרגני״. [189] הרב אקריש תהה גם ״מה היה הסבה של המחלוקויות

184 מדובר בדרשה ״תוכחת חיים״ לעיל.

185 כוונתו לפאלאג׳י תרכ״ה.

186 פראנקו 1897, עמ׳ 161–163.

187 כרמי 1996, עמ׳ 41–42. המסמך בנדון הוא משנת 1862 ושם הערה 79.

188 כרמי 1996, עמ׳ 42. ראו שם בהערה 80.

189 אקריש תרל״ו, סי׳ טו, דף קצד, א.

שהיו בשנת תרי״ג (1853)[190] ותרי״ח (1858)[191] ותרכ״ב (1862)״.[192] הוא תהה מדוע הרב פאלאג׳י לא חקר אותו ואת חבריו אודות המחלוקות ״שנתהוו מחדש באיסטנבול, מה שלא היה בשום זמן, ואז היינו מודיעים לו מקצת קלות ומקצת חמורות ובודאי כי אז היה מכוין אל האמת״. הוא אף העלה את הטענה שהרב פאלאג׳י ראה בהם אנשים ״קטני ערך״ ולכן לא חקרם. לדבריו הוא הצדיק אותם וביקש שידונו אותו לכף זכות. הרב אקריש גם ביטל את דברי הרב פאלאג׳י שנשען על עדות האשכנזים שהיו נתינים זרים. לדבריו לא היה טעם לדון בהם, שהרי ר׳ יוסף אלפאנדארי כתב זה מקרוב על האשכנזים בגאלאטה דברים חמורים בפסק שלו הדן בדיני אישות.[193] הרב אקריש סבר שהאשכנזים לא היו בסוד העניין אלא שמעו לשון הרע מצד ״המנגדים״, ולדבריו הם גם לא הכירו את ״אופייה של מדינה״, כלומר את המצב החברתי בקהילת איסטנבול.

הרב אקריש גם שלל את גרסת הרב אביגדור בעניין מאסרו ותיאר ייסורים קשים שעבר בכלא, אף שהיה ידוע כי שוחרר לאחר יום אחד בלבד. הוא התריס כנגד דברי הביזיון עליו בפסק, אך טען שאת הדברים לא כתב הרב פאלאג׳י עצמו, אלא ״יד זרים שלטה בדפוס״. כאמור לעיל, הוא כתב את התשובה כשש שנים לאחר פטירת הרב פאלאג׳י,[194] שהיה רב נערץ ברחבי העולם היהודי, ורצה לשכנע את הקוראים שהוא לא כתב עליו את הדברים החמורים. לדבריו, ״מגידי אמת״, כלומר אנשים ישרים מתושבי איסטנבול ואיזמיר, שמעו מפיו של הרב פאלאג׳י בסוף ימיו שתהה על כל מה שאירע באיסטנבול וגם הצטער על שני הספרים שהדפיס בעידנא דריתחא. הם אמרו שהרב פאלאג׳י אמר להם שלולי נפוצו הספרים בעולם הוא היה מוציא מהם את הדפים הדנים במחלוקת. הוא תמה על בנו ר׳ אברהם פאלאג׳י שלא מנע זאת, בהיותו ממונה על הדפסת ספר חקות החיים. ברי שלטענה זו אין יסוד והרב אקריש ניסה לעמעם בטענותיו את חריפות הביקורת כלפיו בפסק הדין של הרב פאלאג׳י.[195]

גרסת העיתונאי רפאל עוזיאל

העיתונאי רפאל עוזיאל, על סמך עדות יהודי מאיסטנבול ודיווחים בעיתונות, שלח לעיתון המגיד כתבה על הפרשה. הוא הוסיף פרט חשוב: היה זמן שהרב אביגדור התנתק ממגורים בגאלאטה שבה חי אז קאמונדו, ועבר לגור בפירי פאשה, אך לבסוף חזר לגאלאטה. עדות זו מלמדת שהרב אביגדור לא רצה להקצין את הסכסוך עם מתנגדיו, אך לבסוף חזר לברית עם קאמונדו. להלן דבריו של עוזיאל:

190 ייתכן שהוא מתכוון למחלוקת על האיסקולה שהתקיימה שנה לאחר מכן.

191 המחלוקת על האיסקולה. ראו בדיון על האיסקולה.

192 בשנת תרכ״ב היו המחלוקות על הדחת יחזקאל גבאי ממשרת הכח״א והדחת הרב יעקב אביגדור ממשרת החכם באשי, נושא המאמר שלפנינו.

193 אלפאנדארי תרכ״ח, או״ח סי׳ א.

194 נפטר בי״ז בשבט תרכ״ח (10 בפברואר 1868).

195 אקריש תרל״ו, סי׳ טו.

ששמעתי מאחורי הפרגוד שהחכמים המתנגדים באו לבקש מחילה וסליחה וכפרה מהשר סי'[ניור] קאמונדו הי"ו ובראשם הרב ר"י אביגדור נ"י שהוא ג"כ בתחילה מפני צוק העתים נתחייב לעזוב דירתו בגאלאטה[196] והלך לפירי פאשה לגור בין היהודים. הרב הנזכר בא עתה מחדש על ביתו לגאלאטה ובא בברית עם הגביר השר הנ"ל ועם חבריו הנכבדים כבראשונה. אעפי"כ יש עדיין איזה אנשים מאנשי העדה הולכים ובאים אל הממשלה לסכסך הענין מחדש, אבל אין בידם שום כוח ואין תקוה לאחריתם.[197]

עוזיאל צירף למכתבו לעיתון גיליון 4 מכתב העת Journal de Constantinople, שבו נדונה פרשת המחלוקת והתלונן על יהודי טורקיה שלא בחרו בקדמה שלא כמו ה"אומות" האחרות שמתקדמות מדי יום ביומו "בפרטי החכמה והמדע". הוא גם ציין שבעיצומו של הסכסוך השתתפו קאמונדו והרב אביגדור במסיבה שעשה הווזיר הגדול פואד פאשה.[198]

פעילותו הרבנית של הרב אביגדור לאחר הדחתו

לאחר הדחתו המשיך הרב אביגדור לכהן כאחד מרבני העיר עד פטירתו בא' בתשרי תרל"ה (12 בספטמבר 1874).[199] הוא ור' יוסף אלפאנדארי אישרו בכ"ב בתמוז תרכ"ד (26 ביולי 1864) פסק של הרב פאלאג'י בעניין עגונה.[200] הרב אביגדור נמנה בשנת תרכ"ז (1867) על שלושת רבני העיר שכתבו הקדמה עם ר' יעקב בכ"ר דוד ור' יקיר גירון לספרו של ר' יוסף אלפאנדארי, שו"ת פרת יוסף. הרב אביגדור חתם גם אחר חתימת ר' יעקב בכ"ר דוד בשנת תרכ"ח (1868) על הסכמה לספרו של ר' חיים מנחם פראנג'י, ישמח לב, חלק א. בשנת תרכ"ט (1869) חתם הרב אביגדור בין חברי בית דינה רבה של הקהילה.

לאחר פטירת ר' יעקב בכ"ר דוד בכ"ו בתשרי תרל"א (24 באוקטובר 1870) נתמנה הרב אביגדור במקומו לרב כולל ומילא תפקיד זה עד פטירתו. הוא חתם בניסן תרל"ב (אפריל–מאי 1872) בראש רבני העיר על כתב המלצה לרב יקיר גירון קודם עלייתו לירושלים.[201]

196 הרובע שהתגוררו בו האירופאים משך אליו גם יהודים רבים. קאמונדו התגורר שם לאחר שהתגורר בעבר בקושקונגוק ושכן בו גם הבנק שלו. על מגורי החכם באשי בגאלאטה ראו: כרמי 1996, עמ' 51; המגיד, 31 ביולי 1862. לקאמונדו היה גם בית בצד האסייתי ב־Camlica לפי מסמך משנת 1854.

197 רפאל עוזיאל, המגיד, 29 במאי 1862.

198 שם.

199 חבצלת, 9 אוקטובר 1874; הלבנון, 4 בנובמבר 1874; הצפירה, 25 בנובמבר 1874.

200 פאלאג'י תרל"ב, אה"ע סי' א-ב.

201 בורנשטיין־מקובצקי תשמ"ט, עמ' 60–61 ושם ציון המקורות. ראו גם הספד שהספידו באיזמיר בשנת תרל"ה (1875): פאלאג'י תרמ"ו, חלק א, דרוש ג להלבשה.

קשרי הרבנים פאלאג׳י ואביגדור

עוד לפני פרשת ההדחה התנהלה התכתבות הלכתית של הרבנים פאלאג׳י ואביגדור בעניין ירושת הבת בחודש סיוון תרכ״א (יוני 1861). בתשובתו מכנה הרב פאלאג׳י את הרב אביגדור שהיה אז חכם באשי בתארים מפליגים: ״גאון יעקב אשר כתר מלכות בראשו...״.[202]

ג׳יליבי חזקיה קארמונה ואברהם קאמונדו

חזקיה קארמונה ואברהם קאמונדו היו שני המנהיגים החילונים הבולטים במחנה הרפורמיסטים בעת המחלוקת.

על חזקיה קארמונה נלמד שבשנת תק״ע (1810) היה ״ילד שעשועים״ כבן עשר.[203] אביו הגביר אליהו קארמונה נפטר בחיי אביו משה קארמונה, קרוב לוודאי בשלהי שנת תק״ס (1800). אימו של חזקיה, סול, הייתה בת הדיין הנודע חזקיה רפאל חיים אלפנדרי ונכדת הדיין ופקיד קושטא הגביר שלמה אלפנדרי.[204] משה קארמונה, סבו של חזקיה, היה פקיד קושטא בשנים 1788–1803 וצבר הון עתק בתור שאפג׳י, כינויו של בעל המונופול על האלום באימפריה העות׳מאנית. האלום הוא מינרל גבישי ששימש כחומר לקיבוע צבעים בטקסטיל וכן השתמשו בו לעיבוד עורות, והיה מקור הכנסה מרכזי באימפריה העות׳מאנית דרך מערכת החכירה של מכרותיו.[205] השאפג׳י התעשר עושר רב מחכירת האלום. משה קארמונה לא היה בחיים בשנת 1810.[206] חזקיה היה אחיו הצעיר של פקיד קושטא הבנקאי והשאפג׳י בכור יצחק קארמונה שהוצא להורג בחניקה בארמונו ב־15 ביולי 1826 והיה ידוע בעושרו העצום.[207] חזקיה נכח בזמן ההוצאה להורג ומייד נשלח לעיר אחרת שלא צוין שמה, קרוב לוודאי שחששו לחייו.[208] יש מקום להניח ששמר בידיו חלק מנכסי אביו וסבו גם לאחר שאחיו הוצא להורג. הוא שב לאיסטנבול ונמנה על מנהיגי הקהילה וגביריה הבולטים במשך עשרות שנים.

202 הוא מגיב על מה שכתב הרב אביגדור בשלוש שורות. פאלאג׳י תרל״ג, חו״מ סי׳ עג.

203 הקדמה אצל סיד תק״ע-תקע״א; גלנטי 1980, כרך 2, עמ׳ 55.

204 מצבתו של אליהו ליד מצבת אביו. חסקוי 14-6 אבן MA 196. ראו צילום מצבתו בתוך רוזן 2005, עמ׳ 56. נפטר בכ״ה בתשרי, אך השנה בנוטריקון לא ברורה. הוא הוספד בהגיע שמועת פטירתו לאיזמיר בפרשת וירא תקס״א (1801). ראו: מערכי לב, ח״א, דרוש כג. סול נזכרת בהקדמת המחבר לספר תבואת יקב, ראו: בלעיש תק״ף. מוזכרות בו גם פעולות הצדקה שלה. ראו: אקר 2013, כרך א, עמ׳ 323 הערה 259. שם זה מצוי במצבות של בני המשפחה בתחילת המאה העשרים. על אודות משפחת קארמונה ראו: צור 2016, עמ׳ 83-87.

205 על הפקת האלום באימפריה העות׳מאנית ראו מורפי 1987; מורפי 1984.

206 ראו: אקר 2013, כרך א, עמ׳ 277, 351, 340-341; שם ב, נספח 13. שרדה בחאסקוי מצבתו השבורה. התאריך בנוטריקון לא ברור. 14-6, מצבה MA 299.

207 המידע עליו נרחב. ראו לפי שעה: אקר 2013, כרך א, עמ׳ 321-352.

208 רוזאניס 1945, עמ׳ 69-70, 83-84.

הרב אברהם בלעיש הזכיר את חזקיה בזכות אחיו בהקדמתו בשנת 1820 לספר תבואת יקב וכן בשיר שכתב לספר זה.[209] בשנת תקפ״ט (1829) הזכיר ר׳ אפרים חיות את חזקיה בין הגבירים שסייעו לו בבואו לאיסטנבול.[210] חזקיה כיהן כפקיד קושטא ב־30 באוגוסט 1837 ובמרץ 1838.[211] באיגרת ששלח השד״ר הרב נתן עמרם לשלושת פקידי קושטא ובראשם קאמונדו בשנת תר״ב (1842), הוא כתב שהפקידים הקודמים שלמה חאטים וחזקיה [קארמונה] אישרו את שליחותו. הפקידים השיבוהו ששלמה חאטים כבר נפטר לפני זמן רב, ואילו סיניור חזקיה [קארמונה] נמצא במשבר והם מאחלים לו שהאל ירחם עליו ויחדלו צרותיו.[212] ייתכן שהם רמזו להסתבכות כלכלית או למשבר עם השלטונות. הוא נמנה על שנים עשר המנהיגים בשנת 1852 ובשנת 1864.[213]

חזקיה קארמונה נפטר בו׳ באב תרל״ח (5 באוגוסט 1878) ובמצבתו המפוארת באורטקוי צוין שנפטר זקן ושבע ימים וכן התארים ״גביר״, ״שר וגדול״ ונזכרים יושר פעולותיו והצדקות שעשה.[214] מפרשת המחלוקת נלמד שהיה במחנה הרפורמיסטים.

אברהם סלומון קאמונדו (1781–1873) בנקאי ופילנתרופ נודע בכינוי ״רוטשילד של המזרח״ היה הדמות המרכזית בקהילה כארבעים שנות פעילות ציבורית. הוא החל בפעילותו הציבורית לאחר שנת 1826. הוא הקים מוסדות חינוך וצדקה באיסטנבול ומחוצה לה, בנה בית כנסת בבייקדר, תמך ברפורמות והיה בעל קשרים ענפים עם שלושה וזירים גדולים[215] ועם האליטה האירופית. ערב עזיבתו את העיר בשנת 1870 לפריז ייסד את ישיבת מגן אברהם.[216] הוא גם קידם את ייסוד הקהילה היהודית האיטלקית באיסטנבול בשנת 1862.[217] תרומותיו חרגו מגבולות איסטנבול. הוא בנה בית כנסת ובית ספר ברודוס, וסייע גם לציבור הלא יהודי. קשריו עם איטליה התחזקו בייחוד בשנות השישים

209 בלעיש תק״ף, הקדמת המחבר.

210 חיות תקפ״ט, הקדמה.

211 נתנו אישור לשליחות שד״ר מצפת, משה ן׳ סמחון, נשלח לאמשטרדם. אקר 2013, כרך ב, נספח 13 הערה 58.

212 טולידאנו 1960, עמ׳ 142–143; מורגנשטרן 2007, עמ׳ 106–107.

213 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 360; רוזאניס 1945, עמ׳ 64–70.

214 אורטקוי C2 אבן 41. שרדו מצבות של בני משפחתו בבית עלמין זה. מצבה של וידה חאנולה אלמנת חזקיה שמכונה ״המעטירה״. נפטרה ב־27 בנובמבר 1898. אורטקוי N10 אבן 16. מצבה נוספת היא של ריינה בת הגביר חזקיה קארמונה ״זכר צדיק וקדוש לברכה״ שנפטרה ב־30 ביולי 1887. שם L11 אבן 3. יש גם מצבה של דוד בן חזקיה קארמונה שנפטר ב־4 באוקטובר 1912. שם N8 אבן 71. על נכדו של חזקיה, אליהו קארמונה ראו: אקר 2013, עמ׳ 327 ושם הערה 270. הגבירה אימם של חזקיה ודוד קארמונה ייסדה בית כנסת לאורחים שבאו מהמזרח, בעיקר מקורדיסתן, בחאן בשם ״גולאפצי״ שהיה באזור שבו לא התגוררו יהודים, לערך בשנת 1828 ותרמה ספר תורה. בשנת 1868 הורחב בית הכנסת. ראו: ברוך מטראני 1868. את המידע שם הביא מטראני מתוך מסעות הרב אברהם גירון לארץ ישראל.

215 היה בקשרים עם הווזירים הגדולים פואד פאשה, רשיד פאשה ועלי פאשה. שני האחרונים כיהנו לסירוגין בתפקיד הווזיר הגדול בשנים 1852–1871.

216 המידע להלן מבוסס על המחקרים האלה: רודריג 1990א; סני 1994; סני 2005; סני ולה טרנק 1997; סני ולה טרנק 2015; רוזן 2005, עמ׳ 90–96. ראו גם אסולין, האחרון לבית קאמונדו; דה ואל 2024; סלזראר, מדרגות איסטנבול.

217 סאבאן 1999; רודריג 1990ב, עמ׳ 55.

כשהבנק שלו סייע לכמה מוסדות צדקה בטורינו ולבית הספר האיטלקי באיסטנבול. כמו כן הוא השתתף בעלויות בניית בית החולים האיטלקי וככל הנראה תרם בחשאי ממון לאיחוד איטליה.[218] רודריג סבר שקאמונדו הפך את הפילנתרופיה היהודית ממסורתית ודתית למודרנית, ממוסדת וחילונית.[219]

הוא ירש את הבנק של אחיו יצחק שנפטר ב־5 בספטמבר 1832 והבנק גדל והתפתח בעת מלחמת קרים שבה הלווה הלוואות גדולות לממשלה העות׳מאנית. הבנק גם נתן הלוואות רבות לתושבי העיר. הבנק שלו מימן פרויקטים גדולים באימפריה העות׳מאנית וכן הקים אימפריה של נכסי דלא ניידי באיסטנבול. הוא השתמש בעוצמתו הכלכלית והפוליטית כדי לקדם את האג׳נדה שלו בקהילה, לעיתים בתקיפות רבה.

קאמונדו עמד בקשרים הדוקים עם אישים יהודיים רבים באירופה המערבית ובאימפריה העות׳מאנית, ובראשם הבנקאים רוטשילד ובלייכרודר (Bleichröder), הפקידים והאמרכלים באמשטרדם, וכן שמר על מערכת יחסים טובה עם מלכים וראשי ממשלות באירופה. שנים רבות הוא כיהן כראש פקידי קושטא, וסייע לקהילות יהודיות ברחבי האימפריה העות׳מאנית ובראשן ארץ ישראל. הוא דאג למינוי ר׳ חיים אברהם גאגין לחכם באשי בירושלים.[220]

כבר בשנת 1840 ליווה קאמונדו את מונטיפיורי בביקורו באיסטנבול לקבלת הפרמאן האוסר עלילות דם באימפריה. באותה שנה הוא פעל גם למיטוט עלילת הדם ברודוס. הוא היה מעין ״יהודי חצר״ ושתדלן בעבור יהודי האימפריה.[221] באמצע המאה נשא קאמונדו ברוב ההוצאות הבלתי צפויות של הקהילה, וכנראה גם כיסה סכום רב ממס הגולגולת של העניים.[222] בשנת 1862 הוא קיבל עליו עם גבירים אחרים את האחריות להנהגת הכולל ולמימונו.[223] על פי העיתונאי רפאל עוזיאל, הוא קיבל מידע מהימן שלפיו בשל סיבה זו רבים בקהילה שנאו את קאמונדו, וכי מתנגדיו ניצלו את פרסום מאמרו של יחזקאל גבאי על הבונים החופשיים כדי לעורר מחלוקת.[224] בשנת 1863 החל קאמונדו לכהן כנשיא כי״ח באיסטנבול וחבר הוועד המרכזי של חברת כי״ח בפריז. הוא נבחר להיות נשיא המג׳ליס פקידים, שהקים החכם באשי אביגדור. הוא האט את פעילותו לאחר המחלוקת, והקהילה לא יכלה להתנהל בלי הסיוע הכספי העצום שהוא העניק לה. קאמונדו עזב לפריז בשנת 1870.

218 בעיתונות היהודית התפרסמו חלק מתרומותיו אלו, כגון הלבנון, 2 באוגוסט 1867.

219 רודריג 1990א.

220 דינבורג תר״צ, עמ׳ 85–87.

221 קושניר תשמ״ד, עמ׳ 43; בורובאיה 2024; רודריג 1990א, עמ׳ 49–51.

222 רוזן תשס״ו, עמ׳ 114.

223 רפאל עוזיאל, המגיד, 29 במאי 1862.

224 כותב מגאליפולי. המגיד, שם.

קאמונדו היה נתין אוסטריה[225] ולאחר איחוד איטליה הוא וכל בני משפחתו קיבלו אזרחות איטלקית ב־18 בנובמבר 1865. המלך ויקטור עמנואל העניק לו תואר רוזן ב־28 באפריל 1867. קאמונדו היה נשוי לקלארה לוי (1791–1856) בת ר׳ שבתי הלוי.[226] הם נישאו ב־25 במאי 1804. בנם היחיד היה רפאל (1810–1866) שהתחתן עם אסתר פואה (1814–1880), בת משפחת הגבירים פואה. ילדיהם עברו לפריז.[227] גם בעת שהמשפחה עברה לפריז היא המשיכה לנהל את עסקיה באיסטנבול.[228] קאמונדו עבר לפריז בעקבות נכדיו בשנת 1870, נפטר שם בשנת 1873 ונקבר לפי צוואתו במאוזוליאום בבית הקברות היהודי בחאסקוי. פטירתו צוינה בהרחבה בעיתונות היהודית שהדגישה את טקס ההלוויה המפואר וההספד מאת רבנים נודעים.[229] בעת פטירתו הוערך הונו ב־125 מיליון פרנק.

הפרשות שהובאו לעיל מלמדות על תקיפותו של קאמונדו ועל רצונו לכפות את רצונו בכל הכרוך בהנהגת הקהילה, תקציבה ולעשות רפורמות בתחום החינוך וההשכלה. הוא היה מודע לעוצמתו הפוליטית והכלכלית והשתמש בה לקביעת דמותה של הקהילה בעיקר יותר מארבעים שנות פעילותו הציבורית.

המחלוקת לאחר הדחת הרב אביגדור ומינוי הרב גירון לקאימאקאם

הדחת הרב אביגדור לא שמה קץ למחלוקות בקהילה. השמרנים הצליחו להוציא צו האוסר על נתינים זרים לכהן בתפקיד רשמי, מה שגרם לפראנקוס ובראשם קאמונדו לפרוש מן הקהילה ולהקים קהילה איטלקית נפרדת בשנת 1862.[230]

לאחר ההדחה ומינוי הרב גירון בצו ב־19 ביולי 1863 לקאימאקאם (ממלא מקום) חכם באשי,[231] דרש ממנו השער העליון לארגן מחדש את הקהילה. חוקת הקהילה היהודית אושרה ב־5 במאי 1865. היא ידועה בשם ״ח׳אכמח׳אנה ניזאמנאמסי״ (חוקת הרבנות) או בלדינו ״קונסיטוסייון פארה לא

225 בשנת 1818 היה אחד מ־45 חברי הקהילה הספרדית בווינה. ראו: ארבל תשנ״ז, עמ׳ 104 הערה 24. הקונסוליה האוסטרית באיסטנבול בשנת 1854 טיפלה באיום עליו מצד שלושה נוצרים ודאגה שאחד מהם, נתין אוסטרי, יישלח לאוסטריה. ראו: כרמי 1996, עמ׳ 14 הערה 17.

226 בחאסקוי אבן 19 קיימת מצבה יפה של ר׳ חיים שבתי יאודה הלוי שנפטר ב־5 בדצמבר 1827 (ט״ו בכסלו תקפ״ח), שבה תואר נדבן שתמך בלומדי תורה.

227 ראו עליהם אסולין, האחרון לבית קאמונדו; סלזאר 2020. קברה של אסתר קאמונדו לבית פואה נמצא בבית העלמין בניצה. נפטרה ב־3 במרץ 1880 בגיל 65. לצידה קבורה רבקה חאלפון לבית קאמונדו שנפטרה בגיל 30 ב־5 בינואר 1863.

228 סני 1994.

229 כגון הרב גירון הספידו באיסטנבול. איל טיימפו, 20 באפריל 1873. הרב יעקב שאול אלישר הספידו בירושלים בבית וינטורה אחות קאמונדו. חבצלת, 7 באפריל 1873.

230 סאבאן 1999; גלנטי 1980, כרך 2, עמ׳ 239–240; כרמי 1996, עמ׳ 41.

231 כתב המינוי מובא בג׳ורנאל ישראלית, 11 אוגוסט 1863. על פי פראנקו 1897, עמ׳ 167–176. על דרגת הקאימאקאם של גירון ראו: פראנקו שם, עמ׳ 166–168; קנדי 1985, עמ׳ 92–89; הראל תשס״ז, עמ׳ 18–21.

נאסיון ישראליתה די לה טורקיאה״ (חוקת האומה הישראלית בתורכיה) (ניט׳אם נאמה). החוקה הורתה על הקמת מועצות שיסייעו לחכם באשי בתפקידו.

הרב פאלאג׳י ציין שמשלושת הדיינים בבית הדין המיוחד הרב גירון הוא שהושפל יותר מכולם, ועתה התקבל באיסטנבול ״בתופים ובמחולות להיות רב ושליט עליהם״. הוא ציין שעדיין היו מעטים שסירבו לקבלו, וכי את אחדים מהם אסרה המלכות והם היו ״כפשע בינם לבין המוות״. למזלם הגביר שמעיא אנג׳יל מדמשק בדיוק היה שם ונחלץ לעזרתם.[232]

הרקע לפרשת מינויו של הרב גירון לקאימאקאם הופיע בכתבה בעיתון. לפיה הסולטאן עבדול עזיז לא רצה שהמועמד של הקהילה יתמנה לתפקיד, אלא תלמיד חכם ששולט גם בטורקית. לכן הרב גירון קיבל טלגרף מן הווזיר הגדול פואד פאשה שהודיעו על מינויו לקאימקאם. עם בואו לאיסטנבול התקבל הרב גירון בחאסקוי בכבוד, ברם, ״גדולי העדה ונכבדיה״ שנרתעו מהמעשה, סירבו להשתתף בעסקי הקהילה ולא רצו להשפיע בבחירת אב בית דין חדש שיכהן כחכם באשי.

המון העם מינה שבעה אנשים שיבחרו את הקאימאקאם. כששת אלפים אנשים (בעלי בתים פורעי מס) חתמו על טפסים עם שם המועמד ומסרום לידי שבעת האנשים, ואלה בחרו בר׳ רפאל אלמושנינו, ״איש תם וישר וחכם בתלמוד״, אבל לדברי כותב הכתבה הוא נעדר את הכישורים הדרושים לניהול העדה, ונמסר גם שמצבו הבריאותי היה רעוע. העם רצה לברכו, אך הסולטאן סירב לאשרו. המועמד שנבחר היה ר׳ גבריאל מירקאדו רפאל אלמושנינו (1805—1890) מניקופול שבשנת תקצ״ח (1838) מונה לרב קהילת ניקופול ובתרל״ו (1876) מונה לרב הראשי של יהודי סופיה וכיהן בתפקידו עד שנת תרמ״ו (1886) שבה התפטר ממשרתו ועלה לירושלים ונפטר בה.[233] יש מקום להניח שהוא היה מעוניין במשרת הקאימאקאם הנכבדה, ותומכיו היו מעוניינים ברב חסר שורשים וקשרים בקהילה שיהיה נתון למרותם.

בינתיים השער העליון מינה את הרב יקיר גירון לקאימאקאם. ברם בציבור היו שמועות שהסולטאן יחזיר את הרב גירון לאדירנה וימנה את הרב אלמושנינו לקאימאקאם. נשמע גם קול כי הקנאים השליכו פתקה בבית הרב גירון כדי להפחידו שדמו בראשו אם לא יפרוש ממשרתו. שלושת אלפים איש ובראשם רבנים התכנסו לארמונו של פואד פאשה. בזמן שנכנסו הרבנים לארמון, ההמון מילא את החצר, ופואד פאשה הסביר להם שאין להפר את צו הסולטאן ושעליהם להמתין חודשיים. קרוב לוודאי שהוא חשב שבפרק זמן זה יירגעו הרוחות. מכיוון שההמון לא נענה לבקשתו, התנפלו אנשי הצבא עליו ורבים נפצעו. שבעת הרבנים היו נתונים במאסר שלושה ימים על פי פקודת פואד פאשה. נכבדי הקהילה ביקשו ממנו לשחררם, אך הוא השיב להם שאין לסלוח להם. הייתה שמועה

232 ראו עליו: הראל שם, עמ׳ 151–154. בהקדמת ר׳ בנימין מרדכי נבון בתוך נבון ואלישר תרל״ו הוא מזכירו לשבח וגם מספיד אותו. היה חתן הרב אג״ן (חיים אברהם גאגין), החכם באשי בירושלים שהיה יליד איסטנבול.

233 קשלס תשכ״ז. הוא נזכר בעיתונות היהודית, כגון חבצלת, 12 באוקטובר 1871; חבצלת, 17 בפברואר 1884; ברוך מטראני 1877.

שהם הוגלו אל ערים אחרות שישבו בהן שבועות אחדים עד שהממשלה תראה כי התחרטו. אחד מהם שב לביתו במרכבה של אחד הבנקאים שזוהה עם קאמונדו. צוין שבעבר אותו אדם ביזה את קאמונדו. קרוב לוודאי שאותו אדם שהוגלה הוא הרב שבתי פרישקו. לאחר השתדלות הרב גירון חזרו לבסוף כולם לבתיהם.[234]

כהונתו של הרב גירון כקאימאקאם

כהונת הרב גירון באיסטנבול בשנים 1863–1873 הייתה רצופה במתחים.[235] הוא קרא לאיחוד לבבות ודרש שכל פעילות בציבור תובא לידי אישורו. הוא אסר על חכמים ומורים בתלמוד תורה לשאת דרשות שיגרמו למתח בעם ולפרסם שירי לעג על נכבדי הקהילה.[236] מעשיו של גירון זכו לסיקור בעיתון ג׳ורנאל ישראלית שדיווח במרץ 1864 שהרב גירון נהג לבקר מדי שבוע את שרי האימפריה ולשוחח עימם על בעיות בקהילה, ובדרך זו קידם את ענייניה. ציינו שהוא מילא את הוראת המלכות וניסח חוקה לקהילה. היא הופצה בבתי הכנסת והסולטאן עבדול עזיז גמל לרב גירון על פועלו בשי של 75,000 פיאסטרים ועטר אותו בעיטור המג׳ידיה בדרגה שנייה, ולכן הוא זכה לקבל קצבה חודשית של 5,000 פיאסטרים.[237]

בנובמבר 1865 פנה הרב גירון בקול קורא לכל יהודי איסטנבול לבחור את נציגיהם, כל אחד ברובע שלו, למג׳ליס עומומי (הוועד הכללי) ועל פי החוקה החדשה. היו אלה הבחירות הראשונות למסגרת ההנהגה החדשה על פי החוקה. ברם, התסיסה נמשכה והיו מתחים בנושא פעילות הגוף החדש. נוסף על כך קופת הקהילה הייתה ריקה והמג׳ליס נאלץ להעלות את המיסים הישירים והעקיפים.

בשנת 1872 ביקש הרב גירון מן השער העליון לפטרו ממשרתו, בטענה שהוא רוצה להתיישב לעת זקנתו בירושלים. ייתכן שהוא העדיף פרישה בדרך זו בשל הקשיים וההתנגדות שנתקל בהם, ולאחר שנושל מסמכויותיו בניהול ענייני הכספים של הקהילה. לפי דברי ברוך מטראני מנהיגי העיר נישלו אותו ואת שאר רבני העיר מכל סמכות בניהול ענייני הקהילה, בייחוד בענייני הכספים.[238] בשנה זו הסתיים פרק זמן של כהונתו כקאימאקאם.[239]

---

234 הכרמל, 30 באוקטובר 1863. תיאור קצר מובא גם בעיתון המגיד, 21 באוקטובר 1863.

235 גלנטי 1980, כרך 1, עמ׳ 219–220; קנדי 1985, עמ׳ 91–92; פראנקו 1897, עמ׳ 167–176; קלויזנר תש״ז, עמ׳ שפה. על פעילותו מצוי מידע בעיתונות, כגון חבצלת, 9 בפברואר 1872; שם, 17 במאי 1872.

236 פראנקו 1897, עמ׳ 168–169.

237 פראנקו 1897, עמ׳ 169; לוי תשנ״ו, עמ׳ 256.

238 לוי תשנ״ו, עמ׳ 256.

239 מידע רב בעיתונות היהודית, כגון איל טיימפו, 16 בינואר 1873; המגיד, 28 באוגוסט 1867; עברי אנכי, 7 במרץ 1873; חבצלת, 17 במאי 1872. בירושלים ייסד את ישיבת ״חסד ואמת״ ולמד בה עם רבני העיר. עסק ברכישת קרקעות והיה בקשר עם הרב צבי קלישר. מידע רב על חייו בירושלים מובא בעיתונות היהודית. נפטר בגיל 61 בי״ז בשבט תרל״ד (11 בפברואר 1874) ונטמן בהר הזיתים. הוספד בשאלוניקי בהגיע שמועת פטירתו בכ״ו בניסן תרל״ד (1874). קאשטרו תר״ן, דרוש ה.

סיכום

במאמר יש תיאור של התמורות והמאבקים בקהילה היהודית באיסטנבול בעת הרפורמות ועיסוק במאבק בין הרפורמיסטים והשמרנים בשלושה סכסוכים: הסכסוך על האיסקולה שהיה זרז לסכסוכים האחרים בדרישה להדיח את הכח״יא יחזקאל גבאי ובדרישה להדיח את החכם באשי יעקב אביגדור מתפקידו. בכל הסכסוכים הנהיג את מחנה השמרנים הרב יצחק אקריש, ואילו במחנה הרפורמיסטי היו גבירים, כמו אברהם קאמונדו, יחזקאל קארמונה והרב אביגדור. במאמר מובא גם הרקע החברתי־פוליטי לסכסוכים, ובעיקר עיסוק בהנהגה החילונית ובמשבר המיסים בקהילה. עיקר המאמר מוקדש להתנהלויות שהביאו לידי הדחת הרב אביגדור ומודגש בו שיוזמה זו נבעה גם מהרצון לערער על סמכויותיו הרבות של החכם באשי. שני המחנות פנו לשער העליון והסתייעו בקשרים עם הווזיר הגדול ואנשי שלטון אחרים. במחלוקת זו בלטה תופעת המלשינות.

בית הדין שהקים הווזיר הגדול ובראשו עמד הרב חיים פאלאג׳י דן במחלוקת ביסודיות. הרב פאלאג׳י פסק לטובת הרב אביגדור, אך רמז שגם אם הוא חטא, יש מקום לתשובה ושלום. הוא ציין את הקרע העמוק בציבור היהודי והמחלוקת לא נפתרה במלואה, ואי־השקט בקהילה נמשך. על אף ניסיונות הפשרה והמעורבות של רבנים וגבירים, חוסר הסכמה וחוסר אמון פגעו בקהילה, ובסופו של דבר לא היה אפשר למנוע את ההדחה. במאמר מודגשים כוחם והשפעתם של הגבירים, בייחוד קאמונדו, בעיצוב פני הקהילה והנהגתה בעת זו וכן שעדיין רוב הציבור נטה לשמרנות. במאמר מוזכר גם מינוי הרב יקיר גירון במקום הרב אביגדור וכן שדרגתו הייתה נמוכה יותר, וגם שבאותו הזמן נמשך אי־השקט בקהילה.

ביבליוגרפיה

אדאק 2017 — Ufuk Adak, “Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 4, 1 (2017), pp. 73–94.

איל טיימפו — El Tiemp, 1871–1933

אלפאנדארי תרכ״ח — יוסף אלפאנדארי, שו״ת פרת יוסף (איזמיר: רודיטי, תרכ״ח).

אלפאנדארי תרל״ז — ---, דרשות ושו״ת ויקרא יוסף (איזמיר: רודיטי, תרל״ז).

אקר 2013 — יהושע (שוקי) אקר, יהודים, פאשות ויניצ׳רים: באזרגיאנים בשירות המדינה העת׳מאנית בין המאות ה־17 וה־19, כרכים א–ב, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2013).

אקריש תרל״ו — יצחק אקריש, קרית ארבע, דרשות ושו״ת (ירושלים: אג״ן ושותפיו, תרל״ו).

ארבל תשנ״ז — מרדכי ארבל, ״הקהילה הספרדית בוינה״, פעמים 69 (תשנ״ז), עמ׳ 95–114.

בלצ׳וולו ובלצ׳י 2021 — Mustafa Balcıoğlu and Sezai Balci, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara: Erguvani Yayınevi, 2021).

בורובאיה 2024 — Olga Borovaya, *The 1840 Rhodes Blood Libel: Ottoman Jews at the Dawn of the Tanzimat Era* (New York and Oxford: Bergham, 2024).

בורנשטיין־מקובצקי תשמ״ט — לאה בורנשטיין־מקובצקי, ״שרידים מפנקס בית דין באלאט בקושטא שנת תקצ״ט (1838)״, ספונות, יט (תשמ״ט), עמ׳ 122-153.

בורנשטיין־מקובצקי תשע״ח — ---, ״התמודדותה של קהילת איזמיר עם תופעות המודרנה והחילון במאה ה־19״, מחקרי גבעה ה (תשע״ח), עמ׳ 243–283.

בורנשטיין־מקובצקי 2010 — ---, ״חזקת רבנות, ירושת רבנות ומאבקים על שררת הרבנות בקהילות האימפריה העות׳מאנית במאות ה־16 וה־17״, מורשת ישראל 7 (2010), עמ׳ 114–134.

בורנשטיין־מקובצקי 2019 — Leah Bornstein-Makovetsky, *Protestant Missionaries to the Jewish Communities of Istanbul*, Salonika and Izmir 1820–1914 (Istanbul: Libra, 2019).

בורנשטיין־מקובצקי 2020 — ---, “Sentencing Jews to work on Ottoman Naval Ships and in Forced Labor at the Imperial Arsenal from the Early 16th Century to 1839”, *Miscellanea Historico-Iuridica* XIX (2020), pp. 421–442.

בורנשטיין־מקובצקי 2021 — ---, ״הפעילות הציבורית והכלכלית של בני משפחת חאטים מאיסטנבול: לתולדות ההנהגה באיסטנבול ובירושלים במאה ה־19״, מורשת ישראל יט (2021), עמ׳ 97–127.

בורנשטיין־מקובצקי 2025 — ---, “The Castro family in Corfu and Istanbul and its ties with the British Embassy in Istanbul and with the British Consulate in the Dardanelles”, *REJ* 184, 1, 1 (2025), pp. 177–205.

ביטראן תשמ״ט — ר׳ רפאל ביטראן, מדות טובות, פירוש המכילתא מסכתא דפסחא, מהדורת מאיר בניהו ומנחם כהנא (ירושלים: יד הרב נסים, תשמ״ט).

בלעיש תק״ף — אברהם בלעיש, תבואת יקב (ליוורנו: סעדון מולכו, תק״ף).

בן נאה תשס״ז — ירון בן נאה, יהודים בממלכת הסולטאנים (ירושלים: מאגנס, תשס״ז).

בן נאה תשס״ח — ---, ״הדחת חכם שלא היה״, בתוך חנה עמית, אביעד הכהן, חיים באר (עורכים), מנחה למנחם (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, תשס״ח), עמ׳ 203–214.

בן נאה תש״ע — ---, ״החינוך״, בתוך ירון בן נאה (עורך), תורכיה (ירושלים: מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תש״ע), עמ׳ 73–92.

בניהו תשמ״ט — מאיר בניהו, מבוא לספר מידות טובות, פירוש המכילתא מסכתא דפסחא מאת ר׳ רפאל ביטראן. מהדורת מאיר בניהו ומנחם כהנא (ירושלים: יד הרב נסים, תשמ״ט).

בניהו 1992 — ---, ״חמש שנים שעשו את ירושלים לבוקה ומבולקה, תר״א–תר״ה״, אסופות ו (1992), עמ׳ רמז–תכא.

בריסק 1909 — יהושע בריסק, חלקת מחוקק (ירושלים: צוקרמן, 1909).

ברנאי 1979 — יעקב ברנאי, ״מעמדה של הרבנות הכוללת בירושלים בתקופה העות׳מאנית״, קתדרה 13 (1979), עמ׳ 47–69.

גאליפוליטי תרכ״ח — שבתי גאליפוליטי, ישמח משה, דרשות (איזמיר: רודיטי, תרכ״ח).

גולדהבר תשע״ו — יחיאל גולדהבר, ״תגובת גדולי אשכנז לוועידת בראונשוויג״, ירושתנו ט (תשע״ו), עמ׳ שיח–שנח.

ג׳ורנאל ישראלית — עיתון, איסטנבול 1860–1871

גילה תש״ע — יצחק גילה, ״ארגון הקהילה״, בתוך ירון בן נאה (עורך), תורכיה (ירושלים: מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תש״ע), עמ׳ 57–72.

גלנטי 1980 Abraham Galanté, *Histoire des Juifs de Turquie*, 8 vols (Istanbul: Isis, 1980).

דה ואל 2024 אדמונד דה ואל, מכתבים לקמונדו (תל אביב: ידיעות ספרים – משכל, 2024).

דינבורג תר״צ בנציון דינבורג, ״מארכיונו של החכם באשי ר׳ חיים אברהם גאגין״, ציון ג (תר״צ), עמ׳ 65–71.

הד 1973 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford: Clarendon, 1973).

הכרמל כתב עת, וילנה 1860–1880

הלבנון עיתון, ירושלים–פריז 1860–1887

הלוי תרכ״ב יוסף ב״ר אליה הלוי, שו״ת ודרושים יבא הלוי, קושטאנדינה: משה די קאשטרו, תרכ״ב).

המגיד שבועון, ליק תרט״ז–תרנ״ב (1856–1902)

המליץ עיתון, סנט פטרבורג 1860–1904

העברי עיתון, בעריכת כתריאל צבי שרהזאהן, ניו יורק 1892–1902

הצפירה עיתון, 1862–1931

הראל תשנ״ז ירון הראל, ״מעמדם ותדמיתם של בני פיג׳וטו בעיני המושבה הצרפתית בחלב 1784–1850״, מיכאל יד (תשנ״ז), עמ׳ קעא–קפו.

הראל 2002 ---, ״מפתיחות להסתגרות: מניעי התמורה ביחסה של האליטה התורנית המזרח־תיכונית לערכי המודרנה״, AJS Review 26 (2002), עמ׳ א–נח.

הראל תשס״ז ---, בין תככים למהפכה: מינוי רבנים ראשיים והדחתם בבגדאד, דמשק וחלב 1744–1914 (ירושלים: מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשס״ז).

חבצלת כתב עת, ירושלים 1863–1911

חיות תקפ״ט אפרים חיות, מקראי קדש (קושטאנדינה: עראב אוגלו, תקפ״ט).

טובי תשל״ו יוסף טובי, יהודי תימן במאה הי״ט (תל אביב: מוסד ביאליק, תשל״ו).

טולידאנו 1960 יעקב משה טולידאנו, אוצר גנזים (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1960).

ירושלמי תקצ״ט רפאל דוד ירושלמי, אהבת דוד, בסוף ספר שמן ראש (קושטאנדינה: די קאשטרו, תקצ״ט).

כ״ץ 1968 יעקב כ״ץ, בונים חופשיים ויהודים: קשריהם האמיתיים והמדומים (ירושלים: מוסד ביאליק, 1968).

כהן, בן שמעון פיקאלי וג׳יניאו תשס״ג אמנון כהן, אלישבע בן שמעון פיקאלי ואייל ג׳יניאו, יהודים בבית המשפט המוסלמי: המאה התשע־עשרה (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס״ג).

כרמי 1996 Ilan Karmi, *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century: Social, Legal and Administrative* (Istanbul: Gorgias Press, 1996).

כתב יד מאיר בניהו כתב יד מאיר בניהו 102 O. 16 דף.

לה איפוקה שבועון, שאלוניקי 1811–1875

לוי 1993 אביגדור לוי, ״הקמת מוסד החכם באשי באימפריה העות׳מאנית והתפתחותו 1835–1865״, פעמים 55 (1993), עמ׳ 38–56.

לוי 1994 Avigdor Levy, “Introduction”, in Avigdor Levy (ed.), *The Jews of the Ottoman Empire* (Princeton: Darwin Press, 1994), pp. 1–150.

לוי תשנ״ו — אבנר לוי, ״התמורות במנהיגות הקהילות הספרדיות המרכזיות באימפריה העות׳מאנית במאה ה־19״, בתוך מינה רוזן (עורכת), ימי הסהר (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשנ״ו), עמ׳ 237–271.

מולכו תשכ״ו — יצחק ר׳ מולכו, ״יחסו החיובי של העתונאי דוד בן שבתאי פריסקו ללשון העברית וספרותה״, אוצר יהודי ספרד ט (תשכ״ו), עמ׳ 45-53.

מורגנשטרן 2007 — אריה מורגנשטרן, השיבה לירושלים: חידוש היישוב היהודי בארץ ישראל בראשית המאה ה־19 (ירושלים: שלם, 2007).

מלאכי תשס״א — אליעזר רפאל מלאכי, ״לתולדות בית־הספר למל בירושלים״, בתוך אלחנן ריינר וחגי בן־שמאי (עורכים), מנגד תראה: אסופה ממאמרי א.ר. מלאכי בענייני ארץ־ישראל (ירושלים: יד יצחק בן־צבי, תשס״א), עמ׳ 411–417.

מצבות ח״ת — בתי העלמין של איסטנבול, פרויקט בתי העלמין בתורכיה (תל אביב: המרכז לחקר התפוצות ע״ש גולדשטיין־גורן, אוניברסיטת תל אביב, ח״ת). http://jewishturkstones.tau.ac.il

נבון ואלישר תרל״ו — ר׳ בנימין מרדכי נבון ור׳ יעקב שאול אלישר, שו״ת בני בנימין וקרב אי״ש, כרך א (ירושלים: דפוס י״מ שאלאמאן, תרל״ו).

סאבאן 1999 — Giacomo Saban, “À propos de la communauté juive italienne de Constantinople”, *Revue des Études Juives* 158, 1–2 (1999), pp. 10–89.

סבע־וולף 2011 — Rachel Saba-Wolff, “From Protestant Missionaries to Jewish Educators: Children’s Textbin Judeo-Spanish”, *Neue Romania* 40 (2011), pp. 135–164.

סיד תק״ע–תקע״א — יהודה סיד, נר מצוה, ח״א–ח״ב (שאלוניקי: יוסף מולכו, תק״ע–תקע״א).

סלזאר 2020 — טיאגו סלזאר, מדרגות איסטנבול (תל אביב: כנרת זמורה דביר, 2020).

סני 1994 — Nora Şeni, "The Camondos and their Imprint on 19th-Century Istanbul”, *International Journal of Middle East Studies* 26 (1994), pp. 663–675.

סני 2005 — Nora Seni, *Les inventeurs de la philanthropie juive* (Paris: Editions de La Martinière, 2005).

סני ולה טרנק 1997 — Nora Şeni and Sophie Le Tarnec, *Les Camondos ou l'éclipse d'une fortune* (Paris: Actes Sud, 1997).

סני ולה טרנק 2015 — Nora Şeni and Sophie Le Tarnec, *Camondolar: Bir hanedanın çöküşü* (Istanbul: Institut français d’études anatoliennes, 2015).

עברי אנכי — עיתון, 1865–1890

עקשטיין 1999 — שמעון עקשטיין, תולדות החבי״ף (ר׳ חיים פאלאג׳י) (ירושלים: הוצאת הלוים, 1999).

פאלאג׳י תרמ״ו — אברהם פאלאג׳י, שו״ת אברהם את ידו, דרשות (איזמיר: פונטרימולי, תרמ״ו).

פאלאג׳י ת״ר — חיים פאלאג׳י, תוכחת חיים, דרושים (שאלוניקי: סעדי הלוי אשכנזי, ת״ר).

פאלאג׳י ת״ר–תר״ט — ---, שו״ת חקקי לב, כרכים א–ב (שאלוניקי: סעדי הלוי אשכנזי, ת״ר–תר״ט).

פאלאג׳י תרכ״ג — ---, ימצא חיים, דרשות (איזמיר: די שיגורה, תרכ״ג).

פאלאג׳י תרכ״ה — ---, חיי וחמרא (איזמיר: רודיטי, תרכ״ה).

פאלאג׳י תרל״ב — ---, שו״ת חיים ושלום, כרך ב (איזמיר: די שיגורה, תרל״ב).

פאלאג׳י תרל״ג — ---, חקות החיים, שו״ת וחידושים על חו״מ (איזמיר: אהרן יהושע דש״ן וחביריו, תרל״ג).

פנקס 2653 ספר הזכרונות של בית הדין בקושטא תרי״א–תרל״א, 170 עמ׳. מיקרופילם במכון בן־צבי בירושלים מס׳ 2653.

פנקסי ועד הפקידים והאמרכלים פנקסי ועד הפקידים והאמרכלים, ספריית רוזנטליאנה, אמשטרדם; אוסף מקוון בספרית יד יצחק בן צבי בירושלים Ms 8001.

פראנקו 1897 Moise Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'empire Ottoman* (Paris: A. Durlacher, 1897).

פרחי 1877 מנחם פרחי, ״טירקייא״, המגיד, 7 בנובמבר 1877, עמ׳ 387–388.

פרנקל 1860 לודויג אוגוסט פרנקל, ירושלימה (וינה: קאופמן, 1860).

חיים צבי 1869 חיים צבי, ״טירקייא״, המגיד, 24 בנובמבר 1869, עמ׳ 355–356.

צור 2016 ירון צור, גבירים ויהודים אחרים במזרח התיכון העות׳מאני 1750–1830 (ירושלים: מוסד ביאליק, 2016).

קאשטרו תר״ן משה קאשטרו, ירים משה, הלכות, דרשות ושו״ת (שאלוניקי: עץ החיים, תר״ן).

קושניר תשמ״ד דוד קושניר, ״פרמאן מאת הסולטאן העות׳מאני המפריך עלילות דם נגד היהודים״, פעמים 20 (תשמ״ד), עמ׳ 37–45.

קלויזנר תש״ז ישראל קלויזנר, הכתבים הציוניים של הרב צבי קלישר (ירושלים: מוסד הרב קוק, תש״ז).

קמחי תרכ״ג שלמה קמחי, מלאכת שלמה, שו״ת ודרשות (שאלוניקי: סעדי הלוי, תרכ״ג).

קנדי 1985 מזל קנדי, מוסד החכם באשי וחוקת החכם ח׳אנה באיסטנבול (1835–1914), חיבור לשם קבלת תואר מוסמך (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1985).

קנטרוביץ תרע״א יעקב קנטרוביץ, ״לקורות היהודים בתורקיה (על המחלוקת בין אברהם קמונדו, ר׳ יצחק אקריש ור׳ יעקב אביגדור)״, המבשר ב, ה (תרע״א), עמ׳ 58–59.

קרקסון 2024 תמיר קרקסון, מבית ומחוץ: ההשכלה היהודית באימפריה העות׳מאנית במאה ה־19 (ירושלים: יד יצחק בן־צבי, 2024).

קשלס תשכ״ז חיים קשלס, ״היהודים בבולגריה בימי השלטון העותומני״, בתוך אלברט רומנו, יוסף בן וניסים בוקו לוי (עורכים), יהדות בולגריה (ירושלים–תל אביב: חברת אנציקלופדיה של גלויות, תשכ״ז), עמ׳ 37–62.

רודריג תשנ״א אהרן רודריג, חינוך, חברה והיסטוריה (ירושלים: מכון בן־צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשנ״א).

רודריג 1990א Aron Rodrigue, “Abraham de Camondo of Istanbul: The Transformation of Jewish Philanthropy”, in Frances Malino and David Sorkin (eds.), *From East and West: Jews in a Changing Europe 1750–1870* (Cambridge, Mass., and Oxford, UK: Basil Blackwell, 1990), pp. 46–56.

רודריג 1990ב ---, *French Jews Turkish Jews: The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey 1860–1925, Bloomington* (Indiana University Press: 1990).

רודריג 1994 ---, “The Beginnings of Westernization and Community Reform Among Istanbul's Jewry, 1854–1865”, in Avigdor Levy (ed.), *The Jews of the Ottoman Empire* (New Jersey: Darwin Press, 1994), pp. 439–456.

רוזאניס 1945 שלמה אברהם רוזאניס (עם הערות יצחק ר׳ מולכו), קורות היהודים בתורקיה ובארצות הקדם, כרך ו (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1945).

רוזן תשס״ו	מינה רוזן, ״ליטרת הבשר: סחר הבשר והמאבקים החברתיים באיסטנבול היהודית 1700–1918״, פעמים 105–106 (תשס״ו), עמ׳ 83–126.
רוזן 2005	Minna Rozen, *The Last Ottoman Century and Beyond: The Jews in Turkey and the Balkans*, Vol. 1 (Tel Aviv: Tel Aviv University, 2005).
רוזן 2021	---, “The Urban History of Istanbul Jewry as Reflected in the Rabbinic Court Registers, Hasköy and Piri Paşa Quarters 1833–1841”, *Turcica* 52 (2021), pp. 161–199.
שוחטמן 1992	אליאב שוחטמן, ״הירצחו של ה׳שר׳ חיים פרחי בעכו ופרשת עזבונו״, אסופות ו (1992), עמ׳ 161–210.
שול 2014	Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosmos of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014).
שטרות ואגרות להזדמנויות שונות	טופסי שטרות ואגרות מקושטא [פנקס בית דין באלאט], כתב יד בית המדרש לרבנים ניו יורק 3149.
Archives Israelites	כתב עת, פריז 1840–1935